

KRONİK

HUKUK-I ESASİYEYE MEDHAL (I) * **

AN INTRODUCTION TO CONSTITUTIONAL

LAW (I)

Rıza Tevfik***

“Bundan üç buçuk sene evvel muharrir-i maruf muhibb-i azizim İsmail Gaspı-ranski Beyin tavsiyesiyle Rusya’dan memleketimize tahsil için gelmiş beş müs-lüman talebe kabul etmişim. Üçü Kırgız memleketinden, ikisi de Kafkasya’dan

* Çeviriyazı: Mehmet KİREMİTÇİ, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: mkiremitci@erbakan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4112-7986>

Yasin YILMAZ, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü, E-posta: yasinylimazz@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3742-8743>

** Editörün notu: Bu yazının ikinci bölümü, dergimizin izleyen sayısında yayımlanacaktır.

*** Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949), babasının kaymakamlık yaptığı Cısr-i Mustafa’da (bugünkü Bulgaristan’ın Svilengrad mevkiinde) doğmuş, eğitim hayatına Üsküdar’da başlamış, sonra babasının İzmit’e tayini nedeniyle okula burada devam etmiştir. Annesinin vefatı üzerine Gelibolu’ya taşınmışlar ve Rıza Tevfik’in gençlik yılları burada geçmiştir. 1884 yılında Galatasaray Sultanisine bir yıl devam edebilmiş, 1887 yılında Mekteb-i Mülkiye’ye kaydolmuş, ancak 3 yıl sonra bir talebe hareketine katıldığı için okuldan uzaklaştırılmıştır. Daha sonra Tıbbiye’ye kaydolmuş, yine netameli geçen talebeliğinin ardından 1899 yılında bu okuldan mezun olmuştur. 1907 yılında İttihat ve Terakki cemiyetine üye olmuş, Meşrutiyet’in yeniden ilanı günlerinde halka meşrutiyet ve hürriyeti anlatan nutuklar irad etmiştir. 1909 yılındaki ilk meclis seçimlerinde Edirne mebusu olarak seçilmiştir. 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkasına geçmiş, 1913-18 yıllarında Karantina İdadisinde çalışmaya başlayarak siyasetten uzaklaşmıştır. Siyasete Maarif Nazırı olarak dönmüş, sonrasında da yaklaşık 2 yıl süreyle (1919-1920) Şura-yı Devlet reisliği yapmıştır. Sevr Anlaşmasını imzalayan heyette yer alması ve o dönem yeni filizlenen milli mücadele hareketine muhalif tutumu sebebiyle tepki görmüş ve 1922 yılında Mısır’a gitmiştir. Ardından Ürdün, Lübnan, İngiltere ve Fransa’da belli süreler kaldıktan sonra 1943 yılında İstanbul’a dönmüştür. 30 Aralık 1949 tarihinde de ardında geniş felsefi birikimine dayanan bir külliyyat bırakarak vefat etmiştir (bkz. Abdullah Uçman, “Rıza Tevfik Bölükbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2008, s. 68-70). Feylesof Rıza Tevfik’in genelde hukuk ve özde anayasa hukukuna olan ilgisi muhtemelen 1887-1890 yılları arasında tahsil gördüğü mülkiye mektebine dayanmaktadır. Tıbbiye’ye devam ettiği sırada da tıp ve hukuk talebelerine adalet, hürriyet ve hükümet şekilleri üzerine konuşmalar yapmış, hatta bundan dolayı hapsedilmiş ve kitaplarına el konulmuştur. II. Meşrutiyet döneminin sonlarında hukukî birikimi içinde bulunduğu muhitte de makbul addedildiği içindir ki -bugünün Danıştay’ı olan- Şura-yı Devlet başkanlığı görevine getirilmiştir. Anayasa hukuku derslerini verdiği tarih İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye olmasının birkaç sene sonrasında denk düşmektedir. Bu dersler, 1907 yılının sonları ile 1908 yılının ilk yarısında -müellifin belirttiği gibi gizli-verilmiş olmalıdır. 1910 yılının Nisan ve Mayıs aylarında da Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası’nda (bu derginin bir kısmının Mehmet Kanar editörlüğünde çeviriyazısı yapılmıştır, ancak bu iki makale mezkur çalışmada yer almamaktadır) iki parça olarak bu ders notları yayımlanmıştır, ilk parçanın künyesi şu şekildedir: “Hukuk-ı Esasîye’ye Medhal”, *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, 1 Nisan 1326 [14 Nisan 1910], c. 1, sy. 4 (16), s. 532-576. (Osmanlıca orijinal metin için bkz. http://isamveri.org/pdfosm/D01880/1326_16/1326_16_TEVFIKR.pdf)

idiler. Bu efendilere kemal-i hulûs ve memnuniyetle kendi ikametgâhımda gizlice ve fahrî olarak ders verir idim. Ben de Halim Paşa Yalısında oturuyor idim. Şu *Hukuk-ı Esasiye Medhal* namıyla neşrolunan makale, o efendilere ale'l-acele imla edilmiş bir derstir. Maatteessüf mevzunun ehemmiyeti itibariyle muhtasar düşmüştür, fakat vaktimiz yoktu. Kendi yazılarıyla bendenizde mahfuz kalan güzide nüshadan olduğu gibi mecmuamıza nakledilmiştir. Tashihine vakit bulamadığım için olduğu gibi tab' edildi. İlan-ı hürriyette yani bu dersten iki buçuk-üç ay sonra talebelerimden ikisi bir müddet daha burada kalmışlar idi. Bu makaleyi hatırlarına ithaf ettim.”¹

Tetkikât-ı fenniyenin cümlesinden maksad amelîdir. Yalnız bizde fitrî olan cüstucû-yı hakikat merakını teşeffî etmek değildir. Vakıa hadisât-ı felekiye veyahut hikmet-i tabiiyeden birini müşahede ve tarif etmek ile dünyada bir cemaatin bah-tiyar olması keyfiyeti arasında sıkı ve ani bir rabita görmek güçtür; ve öyle bir rabitayı keşfedebilmek için birçok ihtimalât-ı baîdeyi ihata edebilecek kadar insanda bir nüfuz-ı nazar olmalıdır ki bu müşkildir; fakat yalnız zamanımızda vâki olan keşfiyâtın tesirât-ı âniyesini mülâhaza ile kanaat etmeyip de ale'l-umum tarih-i terakkiyât-ı fikriyeye müracaat edersek, görürüz ki doğrudan doğruya hiçbir mühim tesiri, hatta amelî bir faidesi olmayacak imiş gibi görünen bazı keşfiyât-ı cüz' iye vardır ki onlar insanı bir hakikate ikna etmek sayesinde pek batıl itikâdâtı devirmiş ve onu itikâdât-ı sakîmenin hayat-ı şahsiye ve içtimaiyemize verdiği sefaleti ıslaha, hatta büsbütün ortadan kaldırmaya yardım etmiştir.

Kürre-i arzın merkez-i âlem olmayıp güneş etrafında müteharrik idüğü gereği gibi sübut bulduktan sonra aksi iddiayı güden papalığın hükmi manevisi ne kadar münkesir olmuştur, bu malum. İşte bunun gibi misaller terakkiyât-ı fikriye tarihinde pek çoktur. Ve her biri dahi doğrudan doğruya ve derhal hayatımızla alakadar görünmediği için hiç amelî ve tatbikî bir faideyi mucip zannolunmadığı halde bizleri doğru düşünmekten ve doğru yaşamaktan men' eden birtakım akâid-i batıla [532] ve kadîmeyi evvela tereddüde düşürüp, sonra red ve cerh ve en sonra da büsbütün imha edegeldikleri için saadet-i hayatımızda keşfiyât-ı mezbureyi en büyük avâmilden sayabiliriz. Binaenaleyh şu mülâhazât-ı muhikkaya nazaran bugün fen eğlence değildir. Felsefe dahi def'-i merak için bir idman-ı aklî değildir. Bunların cümlesinden maksad, ıslah-ı amel gibi ciddi bir ameldir; ve bütün felsefe sistemlerinin neticesi kavâid-i ahlakiye tayin etmek ve gerek münferiden olsun ve gerekse müctemian olsun, insanlar için en ziyade mucib-i menfaat u saadet olan hatt-ı hareketi telkin ve talim eylemektir.

Vukuât-ı tarihiye ve hadisât-ı içtimaiyeyi tettebbu ettikten sonra hayatımızdan daha ziyade müstefid ve bah-tiyar olmak için acaba ne gibi kavâid istihraç ve is-

1 “Haşiye” başlıklı bu kısım “Hukuk-ı Esasiyeye Medhal”ın ikinci makalesinin sonunda yer almaktadır, ancak önemine binaen başta vermeyi uygun gördük. [ç.n.]

tintaç edebiliriz? Şüphe yok ki tarih mütalaasından en evvel edeceğimiz istifade filan kumandanın ne gibi hileler ile ve kaç kişi muaveneti ile bir düşman ordusunu münhezim ettiğini öğrenmek ve onu zamanımızda vuku' u muhtemel olan ahval-i müteşabihede tatbik kalkışmak değildir. Çünkü bugün bu gibi hadisâtta vesâitimiz o kadar değişmiştir ki tecarib-i sabıkadan ameliyât-ı hâzırımız için hiçbir istifade edemeyiz. Mesela eski Spartalıların ve Yunanlıların kalabalık bir güreşten farkı olmayan muharebelerinde galebelerini temin etmiş olan usul-i mübareze ve tarz-ı musara'ayı bugün öğrenmeye kalkıp da bir meydan muharebesinde düşmana galebe ümit etmek gibi olur. Ahval-i sairede de hakikat böyledir.

Bizim siyaseten servet ve maliyece ticaret ve sınaatca medeniyet-i hâzırımızın, hatta levazım-ı ibtidaiyesi o derece çok ve muaddeldir ki tarih-i mazide göreceğimiz tafsilat-ı cüz'iyeden bugün için bir istifade-i ameliye me'mul değildir. Lakin bir başka noktadan mütalaa edersek, bize bunun kadar faidebahş bir ilim yoktur diyebileceğim. Tarih-i mazide cemaat-i kadimenin sureti teşekkül ve neşv ü nemasını ve bu cemaâtin evvela iki sınıfa ayrılıp, [533] birinin idare-i hükümet namına hâkim, diğer bir büyük kısmının da halk ve ahali ve millet namına mahkûm olarak, bugün manasının olanca şumûlü ile millet dediğimiz heyeti ne suretle teşkil ettiklerini mütalaa ve tetebbu etmekten çok istifade eyleyebiliriz; zira hükümet, hukuk, adalet, hürriyet ve müsavat gibi bugün milel-i mütemeddinenin en ziyade ehemmiyetli telakki ettikleri tabirâtın hakikatini tetkik ve tefahhus edebilmek için bundan doğru, bundan iyi yol yoktur. Hatta bu hakikatlerin nasıl olup da insanlar arasında vücut bulduğunu ve neşv ü nemasında, yahut bir hal-i reşimide tevakkuf edip kalmış veyahut bütün bütün kemale ermiş idüğünü esbab-ı mucibe ve şurût-ı lazimesiyle anlar ve öğrenirsek, şüphesiz ki mensup olduğumuz cemaatin medenî insanlardan mürekkep bir heyet şekline girmesine en ziyade yardım etmiş oluruz ki bu ümniyenin husulü doğrudan doğruya hikmet, kimya, nebatât ve hayvanât gibi ulûm-ı asliye ve mühimmenin derece-i malumatıyla olmaz.

Şimdi mukaddemât-ı tafsiliyeden sarf-ı nazarla şu kadcıkcık bir mülâhaza ile kanaat ederek doğrudan doğruya bazı mesâil-i mühimme ve ahkam-ı içtimaiyenin tahliline girişelim:

1. Cemiyet-i Beşeriyenin Menşei

İnsanların mahlukât-ı saireden min-cihetin daha aciz yaratılmış olması ve muhafaza-i hayat kaydıyla düşmanlarına mukavemet etmek mecburiyeti efrad-ı beşeriyeyi yekdiğerine muhtaç etmişti demiştım. Bu ihtiyaç; içtima'mın ilk vesilesi ve hatta sebebi olmuştur. Bu da tabiidir; çünkü kendi kuvvetine güvenen yırtıcı hayvanlar cemiyetiyle yaşamaya en az müsta'id olanlardır. İnsan ise, kavga-yı hayatta muvaffak olmak için öteden beri maddi ve manevi vasıtalara [534] muhtaç olmuştur. İşte onların az [veya] çok birbirine merbut birer küçücük cemaat hal-

ne girerek yekdiğerine hîn-i hacette muavenet etmek üzere birbirini kollamaları, kullanabildikleri vesâit-i maneviyenin en kuvvetlisidir. Burada iktibas edebileceğimiz bazı efkâr-ı lazıme-yi fûnun-ı tabiiyenin ve hususen insanın kable't-tarihî hayatını tettebbu eden şubât-ı ulûmun himmetine medyunuz.

Asr-ı hâzırda keşfiyât-ı coğrafyanın ve yeni yeni kıtaât ahâlisinin ahval-i içtîmaiye ve maneviyesi hakkında icra edilen tettebbuâtın bu hususta fikrimizi ıslaha çok yardımcı olmuştur. Şu suretle denebilir ki insanların kable't-tarihi hayatına hâlâ bugün bile numune olacak akvam-ı vahşiye ve cemaât-ı sefile vardır. İşte onları tettebbu ettikten sonra ilm-i beşer, ilm-i âsâr-ı atıka ve müstehâsât gibi fûnunun bize vereceği malumat ile de kıyas edersek cemiyet-i beşeriyenin menşei ve suret-i tekâmülü hakkında hayli mühim malumata destres oluruz. Bu hususta iktisap edebildiğimiz malumat ile sabit oluyor ki evveleminde insanlar, o tarif ettiğimiz korku ve ihtiyaç sebebiyle biraraya toplanmaya; bi'z-zarure mütemâyil bulunmuşlar. Ve fakat daha o zamanlar sınaat ve marifet mümkün olamadığı için bittabi o cemaât-ı sefile gıdalarını mahsulât-ı tabiiyeden aramaya mecbur bulunmuşlar ve tabiidir devam-ı hayatları tesadûf kabîlinden olan bu gibi şurûta tâbi bulununca 20-30 kişilik bir cemiyet-i sağırenin pek engin yerlere sahip olması dahi lazım gelmiş.

Bittabi yeryüzünün her tarafı mahsul yetiştirmekte aynı kuvve-i inbatıyeyi haiz ve aynı derecede bereketli ve feyizli olmadığı için hasbe'l-lüzum ormanlıklarda ibtida mesken tutmuşlar; çünkü bu gibi yerlerde hayvanât, vuhûş ve tuyûr nispeten daha mebzul olmakla beraber az [veya] çok barınacak tabii mağaralar ve üzerine çıkıp saklanılacak büyücek ağaçlar da bulunduğundan o vahşi insan kümesini yaşatmak ve barındırmak hususunda ormanlı dağlar, ovalardan ziyade elverişli [535] imiş. Fazla olarak devam-ı hayat için havayic-i zaruriyeden, hatta en mühimlerinden biri olan su dahi ale'l-ekser bu gibi arazide mebzuldür. İşte en evvel insanlar tarafından tesis olunan meskenleri[n] daima ormanlarda dere ve göl kıyılarında ve mağaralarda olmasına sebab-i tabii bu ihtiyaçtır.

Cemiyet-i beşeriyenin ilk safhası demek olan şu devr-i sefalette insanların en mühim işi her günkü gıdasını arayıp bulmak ve başka bir hemcinsi veya düşmanın tu'me-i tegallübü olmamaya çalışmak idi. Bittabi uçan kuşu tutmak yahut koşan karacaya yetişmek veyahut bir ayının, birkaç kurdun elindeki avı kurtarıp almak pek kolay bir şey değildi. Onun için o ilk insanlar, daima intizamsız beslenirler, korku içinde yaşarlar ve hemen her zaman kıtlık çekerlerdi. Yalnız en bahtiyar olanları yani mevâki'-i tabiiyeden en münbit olan noktayı işgal etmiş bulunanları ormanlardaki ağaçların yemişle ve ale'l-husus meşe palamutu, fındık ve kestane gibi şeylerle tegaddi ederlerdi.

Maamafih bu gibi yemişlerin de zuhuru bir fasl-ı mahsusun tesir-i feyzini bekleyeceğinden kışın o zavallı vahşilerin en fena ve en sefil devre-i hayatlarını teşkil

ederdi ki o vakitler aılıktan ve hayvanât-ı vahşıye tecavüzünden bir haylisi ve hususen kadınlar ile çocuklardan ve zuefâdan pek çoğu telef olurlardı. Baki kalanlar da ağaç kabuğu ve yumuşacık kök bulup çıkarmak ve onları yemekle bir dereceye kadar idame-i hayat ederlerdi. Kim bilir kaç asır insanlar bu hal-i sefalette devam ededurdular ve tehvinine bir çare bulamadılar. İnsanlar[ın] bu devrede otla, nebatla taayyüş eder olduklarına kuvvetli deliller var. Mesela pek eski müstehâsât-ı beşeriyede çene kemikleri, bilhassa dişlerin teşekkülü âkılı'l-haşâyış olduklarını daha ziyade ispat ediyor.

Şimdi bu ilk devrede vahşi olan insanın alet-i müdafaa ve tecavüzü bittabi eli, ayağı ve dişi, hülâsa kendisi idi. Fakat gözünün önünde [536] duran taş parçası veyahut kırılmış bir ağaç dalını hîn-i hacette isti'mal etmeyi de hatırlamaması tabiidir. İşte ilk âlâtı böyle sopa ve taş iken yavaş yavaş hayatta tecrübesi artarak sopaya bir biçim vermiş ve hatta bir müddet sonra ucunu yararak, arasına bir çakıl taşı da sıkıştırabilmiştir.

İşte elinde böyle bir alet olduğu halde her gün mağarasından veya ormandaki mevkiinden erkence dışarı çıkar ve ale'l-gafle tutup öldüreceği aciz hayvanâtı alıp yavrularına ve dişisine getirir idi ki bu muvaffakiyeti ile yani böyle böyle âlât-ı ibtidaiye ile keşf ve i'mal etmekteki muvaffakiyetle insan-ı vahşi bir ikinci devre-i hayatına giriyor. Artık şimdiden sonra en mühim ve en büyük meşgalesi avcılıktır. Şimdi et yemeye başlıyor. İhtimal ki ateş[i] daha evvel öğrenmiş ve daha doğrusu vukuât-ı tabiiyenin, mesela yağmurlu havada yıldırımın ve fevkalade sıcak memleketlerde ve zamanlarda kuru otların ve çalılıarın tutuşmasının delaletiyle belki ateşin ne olduğunu görmüş ve onu peyda etmeyi öğrenmiştir. Lakin şurası muhakkaktır ki bu avcılık devrinde insan-ı vahşinin ateşbazlığı biraz artıyor. Hatta o sayede, yani bütün gece söndürmemek şartıyla ateş yakarak kendini hayvanât-ı müfteriseden hem kurtarıyor ve hem de vücudunu ısıtıyor. Bu avcılık devri de pek çok sürmemiştir. Ve kaç asır olduğu hesap olunamaz, yalnız bu devre-i hayatında insanın havass-ı zahiresi ve çıra testisi yani el mahareti hayliden hayliye artıyor.

Zira avcılığın verdiği idman ile göz, kulak daha hassas, el-ayak daha tetik oluyor ve bittabi bu tekâmül-i hissînin aklına da faidesi olacak birçok tecaribe de yardımı oluyor. Hatta az zaman zarfında âlât-ı harbiye ve edevât-ı saydiyesini de ikmal ediyor. Mesela çakmak taşını yine çakmak taşı ile kıra kıra kaba saba, fakat az [veya] çok istediği biçime koyabiliyor. Ondandır [537] baltaya, çekice, bıçağa benzer âlât ve edevât yaptıktan maada cemaatle de ava çıkmak usulünü tatbik etmeye başladığı için büyücek büyücek hayvanlardan geyik, karaca ve ayı gibi hayvanât da öldürüyor. Kimisinin postundan, kimisinin kemiklerinden ve hele geyiklerin boynuzlarından çok istifade ediyor. Geyik boynuzunun en kalın tarafına çetin bir çakmak taşı parçası yerleştirilerek pek işine yarar mıtraklar yapıyor.

Uzun değneklerin ucuna sivri çakmak taşları geçirerek oklar, mızraklar ve zıpkınlar yapıyor ve onları o derece katıyyetle, muvaffakiyetle isti‘mal ediyor ki uçan kuşu, kaçan karacayı [v]urup deviriyor; hatta göllerin sığ yerlerinde yüzen balıkları [v]uruyor. Müstehâse olarak bazı tabakat-ı arziyede birtakım hayvanât ve ihtimal ki geyik kemikleri bulunmuştur ki bir taraftan bir tarafına o eski zaman taş oklarından biri geçmiş ve kırılıp kalmıştır. Şimdi tasavvur buyurulsun ki vahşi ve maymundan pek az farklı olan bir insanın nişancılıkta bu derece kesb-i meleke etmesi ne kadar asırlara muhtaç olmak gerektir.

Bizim burada asıl maksudumuz kable‘t-tarihi olan hayat-ı beşeriyeyi tettebbu etmek olmadığı için yalnız işaretle ve bir iki şâyân-ı dikkat misal arz etmekle geçiyoruz. Fakat bu devrin tekemmülâtı bu kadarla da kalmıyor. İnsanlar, eve benzer kulübeler yapmasını da öğreniyorlar ve adeta göller üzerinde kazıklara binaen birtakım meskenler ve oraya geçip sonra toprakla alakayı kesmek ve hayvanât-ı vahşiyenin hücumu ihtimalinden kurtulmak için uzun tahtalar ve merdivenler döşetecek dereceye varıyorlar. Bittabi bu avcılık devri her insan sürüsünün bulunduğu veyahut intihab ettiği mevki‘in istidadât-ı tabiiyesine göre değişmek lazım geliyor.

Şöyle ki; İsviçre gibi göllük ve dağlık yerlerde yaşayanlar daha ziyade balık avcılığına ve bütün bütün ormanlarda yaşayanlar karaca, geyik ve kuş avcılığına daha ziyade alışıyorlar. Maamafih [538] umumiyeti itibariyle cümlesinin hayatındaki evsaf-ı asliye; müteşabih ve müteşariktir. Şimdi, bu derece-i tekâmüle yetişen insan sürüsünün elbet maneviyatca dahi bir devre-i tekâmüle girmesi zaruridir. Ve böyle gıdasını nispeten daha kolay istihsal edebilecek derecede terakkiyâta mazhar olan insanların nüfusça da artması tabiidir. Filhakika bu devrelerde o vahşi insanların nispeten daha bahtiyar yaşamaları yüzünden nüfusça da arttıkları tetkikâtça da müsebbettir.

Her ne zaman aynı dairede nüfus artar ise, gıdanın istihsalinde güçlüğü de artması, yani hayatın daha ziyade kıymet kesbetmesi bir kaide-i tabiiyedir. İşte bu cihetle o küçücük cemiyetler arasında rekabet-i hayat da daha ziyade şiddet kesbediyor. Ve mücadele ve mübareze efrâdın mukabelesine münhasır kalmıyor. Gıda edindikleri tabii düşmanlarına yani hayvanât-ı vahşiyeye karşı muvaffak olmak için nasıl müctemian hareket edip de galebelikli ava çıkmak yolunu bulmuşlar ise yine mevzu‘u düşmanlarına ve hayatta rakipleri olan diğer insanlara karşı da aynı suretle ittifak edip muharebeye girişiyorlar. İş bu dereceye varınca bi‘z-zarure cemaatin hilekar ve muktedir ve muvaffak bir reise ihtiyacı olur.

2. Muamelât-ı Beyne'l-Beşerin Ahlakı Tevliid ve Hukuku Tahdid Etmesi

On dokuzuncu asır bidayetine gelinceye kadar hükümetin menşei ve suret-i tekevünü hakkında hükemânın vazıh bir fikri yoktu. Vakıa Eflatun'dan, Aristo'dan tutunuz da Voltaire ve Rouesseau'ya kadar her feylesof bu meseleye dair bir fikr-i mahsus beyan etmişti. Lakin bu meselenin halline medar olabilecek bazı fen şua-bâtı vardır ki onların vereceği malumata ve gerek zaman ve gerek mekân zarfında göstereceği misallere bina-yı fikir ederek muhakeme olunmazsa [539] böyle bir mesele-i ğamiza hakkında söylenebilecek sözler esassız birtakım mülâhazât-ı 'indiyeden ibaret kalır ve hakikat-i hale mukareneti şöyle dursun bir zann-ı batılı hakikat gibi gösterir. İşte coğrafya, etnografya, ilm-i âsâr-ı atika, ilm-i tarih ve hele seyahatnameler bundan bir iki asır evvel gayet kıymetsiz ve ehemmiyetsiz bir halde bulunduğu gibi bu şua-bât-ı ilmiyeden birkaçı da esasen henüz doğmamış olduğundan bittabi menşe-i hükümet ve hukuk mesele-i mühimmesinde hükemânın fikri; zanniyât-ı şahsiye dairesini geçememiştir.

Birinci babda arz ettiğimiz gibi kavga-yı hayat ve bela-yı maişet ilcaasıyla iş-tirake ünsiyet ve içtima'a meyyal bulunan insanlar ufak ufak kabileler ve kav-miyetler teşkil ederek orada-burada kitaât-ı arziyenin en mahsul-dâr ve münbit yerlerinde ihtiyar-ı ikamet etmişler ise de mevki'in, ahval ve zurûfun ve ileride tetkikine girişeceğimiz daha birçok avamil-i tabiiyenin tesirâtına tebe'an aynı suretle ve aynı derecede terakki ve tekâmüle mazhar olmamışlar.

Her ne kadar bütün bu cemaat-ı beşeriye'nin cümlesi de kanun-ı tekamülün mukteziyâtına münkad bulunmuş ise de birtakımı kademât-ı süfliyesinde kalmış, bir kısmı da safahât-ı vüstasını bulmuş ve diğerleri de hâlâ mümkün olan dere-câtın en yükseklerine kadar irtika edebilmişlerdir. Şu ihtilafât-ı kemal ve terakki-den felsefe-i tarihçe bugün bir büyük istifade etmek yolunu öğrendik.

Madem ki hal ve mevki'i icabâtından olarak zaruriyyu'l-vuku birtakım ihti-lafât-ı cüz'iyeden sarf-ı nazar, bir insan sürüsü mutlaka aynı kanun-ı tekâmüle tâbi bulunuyor ve aynı safahât-ı müteakibeyi ergeç geçiriyor, biz medeniyetin en aşağı kademesinde bulunan bir cemaati veyahut serseri bir bedevi kavmi veyahut hâlâ mağara kovuklarında vahşi hayvanlar gibi yaşayan yabani bir kabileyi layıkıyla mütalaa ve tetebbu edersek elbette bazı ahval u keyfiyât, itikadât ve temayülât ve bazı isti'dadât keşfederiz ki behemehal [540] biz yani bu derece-i medeniyette bulunan insanlar dahi gayr-ı muayyen bir zamandan evvel o halde, o itikadâtta bulunmuşuzdur ve hiç olmaz ise, onlarınkine benzer bir dereke-i süfli-yette yaşamış ve yavaş yavaş terakki ederek kurtulmuşuzdur.

Yeknazarda bu usulün sekameti söz götürmez gibi görünür; zira zannolunur ki böyle binlerce asır evvel geçirmiş olduğumuz bir hali -ki yâdımızda izi bile kalmamıştır- bugün bize hiçbir vechile benzemeyen, bizden ziyade hayvanâta

yaklaşan bir vahşi sürüsünün hal ve etvârını tetebbu etmekle anlayamayız. Binaenaleyh bu tetebbuatımızdan istintaç edebileceğimiz bazı ahkam olsa bile bunlar haysiyeten zanniyât dairesini aşamaz denilebilir. Halbuki bu pek yanlıştır. Gayet bedîhî ve müşahedesî kolay bir misal ile bunun yanlışığını ispat etmek sehldir.

Cümlemizin çocukluk hakkında bazı malumat-ı umumiyemiz vardır ki gayet kat'îdir. Hatta hiçbir çocuk bu hususta istisna gösteremez; mesela bir çocuk doğar doğmaz ağzı ile gıda aramaktan başka bir takayyüdde bulunamaz. Yatağına hangi taraftan bir şey dokunursa memedir zannı ile ağzını o tarafa çevirir. Ondan sonra, ziyâdan fevkalade hoşlanır, nûra hayrandır. Karanlıktan hazzetmez, korkar, yabancıdan da korkar. En tahsiline hevâ-hişkar olduğu şey o andaki menfaat-i maddiyesidir. Hatta ebeveynini de onun için sever ve onların alakası da ünsiyet ve ülfeti nispetindedir.

Eziyetten, sıkıntıdan da hoşlanmaz. Daha biraz büyürse, bila-mucib yani yalnız hırs ve iştiâsı sebebi ile küçük kardeşinin elindeki şeyi de gasbetmeye pek meyyaldır, ve hakeza... Şimdi malumat-ı âdiye sırasında saydığımız şu halleri cümlemiz biliyoruz ve yine katiiyen biliyoruz ki bu keyfiyât; fitrat-ı beşeriye mahsusâtındandır. Hiçbir çocuk yoktur ki terbiye-i maneviyeye kabiliyetinden evvel bu hususta bir istisna göstermiş olsun. Pek ala!... Biz, bu malumatı nasıl öğrendik? [541] Ve onları âdî malumâtın saymakla beraber nasıl oluyor da riyaziye kanunları kadar kat'î olduğuna da inanıyoruz. Şüphesiz doğar doğmaz bugünkü aklımıza mâlik değildik. Hatta şuurun mana-yı hakikîsi ile şimdiki şuuru muza da mâlik değildik. Buraları fennen sabit olmuştur.

O halde doğduğumuz günden itibaren geçirdiğimiz safahât-ı tekâmülü bizzat kendi nefsimizde müşahede ve tetebbu ederek öğrenmişizdir, diyemeyiz. Çünkü üç-dört yaşından evvelki halini hatırlayan kimseler ender-i nadirâtandır. Biz bu ahvali şüphesiz bizden sonra doğan çocuklardan bi'l-müşahede öğrendik. Bizim de aynı hallerden geçmiş olduğumuzu pederimizden, validemizden, büyükanne-lerimizden işittik, sonra da kendi çocuklarımızda ahval-i müteşabihenin vuku'unu tahkik ettik. Ve bütün yeni doğan insanlarda umumen müşahede olunan ahval ve keyfiyât-ı müsterekeden olduklarını nâ-ma'dud misaller ile görüp anladığımız içindir ki pek muhakkak addediyoruz. Demek oluyor ki kendimizin de bizzat müşarîk olduğumuz bazı ahval ve keyfiyâtı yakinen görüp öğrenmek için münhasıran kendimizi tetebbu etmek lazım gelmiyormuş. Eğer öyle olsa idi hiçbir insanın devr-i sabavet hakkında bir fikri olamamak icab ederdi. Çünkü muhakkaktır ki hiçbir kimse bizzat kendi doğduğunu bilememiş ve o devirden bir hatıra muhafaza edememiştir.

Şimdi bir misal olsun diye söylediğimiz bu şeyleri hikmet-i tarih sahasında tatbik edersek ne kadar büyük istifadeler edeceğimizi yakinen anlarız. Merâtib-i medeniyette pek aşağı kalmış olan akvam-ı vahşiyeyi şimdilik yeni doğmuş ço-

cuklara teşbih edebiliriz. Onlar filhakika sağda-solda gıdasını aramaktan başka bir şeyle mukayyed değildirler ve olsalar bile yine ancak o maksad içindir. Daha biraz büyümüş, bir mertebe yükselmiş kabâil-i vahşiyeyi de birazcık büyümüş bir sabiye benzetebiliriz. Hatta benzetmemizi sırf şairâne [542] bir teşbihten ibaret zannetmemenizi ihtar ederim. Göreceksiniz ki bizim Türk kavmi de bu dereceye gelince adeta o azıcık büyümüş sabî gibi ziyadan hoşlanırmış, karanlıktan da ürkermiş.

Bunu layıkıyla anlatmak için biraz tafsilat vereceğim ve aynı zamanda yalnız etnografya, ilm-i müstehâsât ve ilm-i âsâr-ı atıka gibi şuaât-ı fûnunun değil, hatta ilm-i lisanın bile felsefe-i tarihe ne kadar mühim bir yardımı olabildiğini de göstereceğim. Türklerin şimdiki lisanına olduğu gibi bakılır ise bunların ulûhiyete itikad ettiklerini anlarız ve Allah’a “Tengri” dediklerini görürüz ve yeknazarda zannederiz ki onların Tanrısı tasavvur ettiğimiz Allah’ın aynıdır. Halbuki ilm-i lisan kaide-i iştikâkına göre bu kelimeyi tahlil ve tetkik edersek bütün bütün başka mana çıkar; mesela kelimenin nihayetindeki “ri/rı” edatı bir lahikadır ki cihet manasını ifade eder. Okkarı-yukarı, artıkarı-arkaya, ilkkarı-ileri, otgarı-doğru, ikri-eğri ve ilh... gibi kelimelerde tesadüf ettiğimiz bu lahikalar hep aynı suretle cihet manası[nı] ifade eder.

Tanrı sözünden onu atınca “tañ” kökü kalır. Bunun hakiki manası nedir? Anlayabilmek için bu hece ile başlayan daha sair Türkiyyu’l-asl olan kelimeleri toplayıp cümlesinde müşterek olan manayı nazar-ı itibara almak lazım geliyor. O halde tanınmaki, tañmak-hayret etmek; tañız-deniz, tañkun-gayet acib ve mucib-i hayret olan şey, dank etmek-takırı gibi kelimelerin mana-yı müştereklerini teemmül edersek hepsinde hayret mazmunu istişmam olunduğunu görürüz. Ve yine Teñgri sözüne rücu ile düşünecek olursak “şafak mahalline doğru” manası çıkar ki Türklerin Allah’ını şafak mahalline doğru aramak lazım geleceğine dair bir fikir hasıl etmiş oluruz.

Sonra bir de yine Tañrı ve onun müradifi olarak yakın zamanlara kadar zebanzed [543] olan “Çalap” sözünü hatırlamaya ge[tir]iriz. Bu kelime de Allah manasında mefuzdur. Acaba bunun manası nedir? İlm-i lisanca pek mühim bir kanun-ı tabii olan “garîm kanunu”nun delaleti ile biliriz ki ç, j, c, y harfleri yekdiğerine kolay kolay tahavvül edebiliyor; şu vechile ki bazı kavimlerde bu harflerden biri ile başlayan aynı kelime diğeri bir kavimde y ile başlıyor. Faraza Latin lisanlarında Jacop, Joseph, Japheth, Jasmin, Juda, Jerusalem... ilh. Yakub, Yusuf, Yafes, Yasemin, Yehuda, Yerusâlim ilh... olduğu görülüyor. Hatta aynı cinsiyete mensup akvam-ı mütenevvia için de hakikat böyledir. Mesela Uygurcada “yıkıt”, döküp kıran demektir, Tatarca’da “cıkıt” olur; yığlamak, cığlamak olur; yabarmak, cı-barmak olur ilh...

Şimdi gelelim “Çalab”a: ç harfini y harfine tebdil ettiğimiz zaman yalap olur. Bu sözde de parlaklık manası vardır: yalavuk, yalın, yaldız, yalçın, yalan, yalaz, yalav gibi. Şimdi Tanrı ile Çalab’ın ikisine birden mana verirsek; “şafak mahalline doğru bak, parlayan Tanrı’dır” hükmüne peyveste oluruz. Ve böyle şafakta parlayan şeyin ancak “güneş” olduğunu bildiğimizden pek eski atalarımızın Tanrı nâmı ile Allah diye tapındıkları şeyin güneş olduğunda şüphe kalmaz. Demek ki ulu atalarımız da devr-i sabavet-i fikriyelerinde tıpkı mini mini çocuklar gibi nûra meftun ve hayran imişler. Derin karanlıktan da ürktüklerine “tamuk” sözü delalet eder. Bugünkü manası “cehennem” demek ise de asıl mana-yı lugavîsi “karanlık olan ka’r-ı arz” demektir.

Şuradan ilm-i lisanın da ne kadar hikmet-i tarihe yardım edebileceği anlaşılıyor. Fazla etnografya ilminin tetkikât-ı mahsusası dahi ilm-i lisanın tahlilen verdiği şu malumâtı tamamı ile tasdik ederek gösteriyor ki [544] akvam-ı beşeriyenin kâffesi bazı safahât-ı itikadiye ve ahlakiye ve medeniyeden geçmişlerdir. Evveleri hayvanâta, böceklerle, cemâdâta, tapınmışlar ve aynı zamanda birbirini yemişler. Ondandır güneşe, ateşe, zulmete tapınmışlar ve ateşe kendi evlatlarını, hemcinslerini kurban vermişler. Sonraları su, toprak, demir gibi anasır-ı maddiyeye de tapmışlar.

Tekâmül-i itikadda böyle olduğu gibi heyet-i içtimaiyenin tekâmülünde de böyle meratib vardır. İbtida ormanlarda ve mağaralarda yaşamak ve nebâtât ile, yemişler ile geçinmek, sonra avcılık devri, sonra çobanlık devri ve göçebelik devri, daha sonra bârgirin taht-ı tahakküme alınmasıyla yağmagirlik ve haydutluk devri ve git gide sabit mesâkin teessüsü ile medinelerin ve büyük şehirlerin teşekkülü ve bu sayede kavîm bir medeniyetin imkan-ı sübutu ve küçücük ulusların ve kabilelerin usûl-i merkeziyeye kahran ve cebren tâbi tutulması ve bu sayede büyük milletlerin ve hükümetlerin teşekkülü.

İşte bunlar hep fûnûn-ı içtimaiyenin elbirliğiyle tahkik edip tayin eyledikleri safahât-ı terakkidir. Ticareten ve idareten ve siyaseten dahi bunlara muadil safahât-ı müteşabihe vardır. Bu gibi tahkikatta şüabât-i ulûm ale’l-ekser yekdiğesine yardım ediyor. Ve birbirinin netayic-i tahkikatını çok defa tasdik ve ihkam eyliyor. Bunların cümlesinden istifade eden şube-i malumat, fenn-i içtimâî ile hikmet-i hukuktur. Bu malumat-ı tafsilîye ve ibtidaiye henüz mevcut değil iken hukuk hakkında ekser ulemanın fikri batıl ve bazılarının da mülahazâtı bir dereceye kadar makrun-ı hakikat idi.

Zamanımız hükemâsından birçokları ve bilhassa hakîm-i şehîr Spencer, Haeckel, [John] Draper ve emsali tahkikât-ı amîkalarıyla ispat etmişlerdir ki hukuk, öyle evveleri zannolunduğu gibi bir padişahın bir kavme bahşayış-ı lütfu olmayıp münasebât-ı beyne’l-beşeriyeye müncer olan bilcümle muamelât-ı insaniyeden vücud bulmuş ve efradin yekdiğesine karşı tecavüzâtına set çekmek mecburiyeti

ile a‘mâl-i şahsiyeyi tahdid etmek zaruretinden münbais olmuştur. Cem‘iyyât-ı beşeriye [545] henüz pek müteferrik ve pek sefil birer küçükük hizb şeklinde iken efradını yekdiğeriyle muvaneset ve müşarekete mecbur eden sevâik-i tabiiye yavaş yavaş onları bir terbiye-i mahsusaya tâbi kılmış ve yekdiğerlerine karşı vâki olabilecek taaddiyâtta muhafaza-i nefis u mal kaydı efradın kuva-yı şahsiyesine müftekir ve muhavvel kaldığı için tecavüzât-ı vakıanın bi‘l-misl mukabeleyi davet etmesi herkesi bazı muamelâtta bazı kaidelere mürââta bi‘l-mukabele mecbur etmiş. İşte bu devirde bir cemiyetin anâsırı demek olan efradın hukuk-ı şahsiyesinin tesisini çekirdeğinde görüyoruz.

Şu hale nazaran böyle bir devirde bir tecavüz vuku bulunca onun zararını nev‘amen tazmin ettirmek mukabele-i bi‘l-misl suretiyle ancak olabiliyordu ve bu da sırf efrâdın uhde-i kifayetine kalmış bir iş idi, lakin insanlar daha o zamanlar fitratlarında merkez olan vahşetin sevk-i ilcaâsıyla mukabele-i bi‘l-mislden başka bir suret-i telafi düşünememişlerdi. İşte onun içindir ki böyle bir devirde hukuk-ı beşeriye dair yazılıp terk olunmuş eser bulunamamakla beraber bu dereceye vasil olmuş akvam-ı vahşiyede hikmet-i hukukun ceza kısmında bilhassa intikam fikrine müesses olduğunu anlıyoruz. Çünkü bir adamın hemcinsinden birini herhangi bir sebeple telef etmiş olması kâtilin de aynı suretle itlaf edilmesi, tarafeyn için de faidebahş değildir. Zira ne maktulün ailesi kâtilin telef olmasından madeten istifade eder, ne de in‘idamı ile kendi ailesine ve başkalarına faide terettüp eder. Olsa olsa muzır olanı telef etmek ve bu suretle insanda tabii olan hiss-i intikamı teşfiye eylemekten ibaret kalır.

Fakat hiss-i intikam dediğimiz bu tesir-i manevîyi tahlil edecek olursak, devam ve beka-yı hayatımıza mâni olan bir âmil-i muzırın behemehal muhafaza-i nefis kaydı ile vicdanımızda mütevellid olan müphem bir korkudan nâşî ortadan def edilmesi arzusuna müncer olur. Binaenaleyh görülüyor ki beka-yı şahsiyetimize mâni olan bir şeyin ortadan kaldırılması [546] için biz de fitraten mevcut olan o his, o arzu pek tabii olduğu gibi böyle bir arzunun evveleminde tavsiye edeceği mukabele-i bi‘l-misl, bütün bütün beyhude bir hareket değildir; yani gerek ferd için gerekse cemaat için mazarratı sezilmiş veya müsebbet olan bazı avâmilin ref‘ine hâdim bir hiss-i tabiidir. Şimdi kendini müdafaa etmek ve mucib-i mazarrat olan ve zararı dokunan bir ferde karşı aynen mukabele eylemek tarif ettiğimiz safha-yı beşerînin en tabii ve en birinci kaidesi olduğu gibi esasen intikam almak da hikmet-i hukukları nokta-i nazarından cezanın en mühim sebebi idi. Bu pek ibtidaî bir devr-i içtimaînin fikir ve hareketidir.

Sonra bu intikam hissinin daire-i şahsiyeti aşip aile efradına şumulü o hissini veraseten ve münasebeten intikal ve devamını mucib olmuş, bundan da cemaat için iki netice terettüp eylemiştir ki hikmet-i hukuk itibariyle pek ehemmiyete şâyândır: Evvela neticâtın birincisi emr-i müdafaaanın bir hak olarak daire-i şah-

siyetinden çıkıp bir aileye, bir sınıfa intikalidir. Ondan sonra da ikinci netice intikam hissi suretiyle lazım gelen hakk-ı cezanın şahıs ile intifa etmeyip, o aile ve sınıf efradında devamı ve binaenaleyh tahakkümüdür. Bu iki netice de şu mü-talaât-ı hikemiyemiz nokta-i nazarından pek mühimdir; zira hakk-ı müdafanın efraddan cemaate intikali ancak bu girizgâhtan geçmek sayesinde olmuştur. Ve bu vazifeyi şahsın ve müteferrik olan efradın her zaman hakkı ile ifa edebilmesi birçok esbabdan dolayı ve birçok vücut ile müteessir ve müteazzir olduğundan bu suretle bu vazifenin cemaate intikali daha ziyade temin-i asayiş mucib olmuş ve te'yid-i adalete yardım etmiştir.

İşte bu noktada yavaş yavaş bir cemiyette vezâif-i hükümetin nasıl belirlediğini ve ne vechile teessüs etmeye başladığını görüyoruz. Bunda medeniyeten de bir hayr olduğunu anlıyoruz. Zira efrad; tecavüz korkusuyla hayatının bir kısm-ı küllîsini [547] müdafaa hazırlanmak ve kuvvet faaliyetinin birçoğunu da o müdafaa uğrunda sarf etmek suretiyle mutazarrır olursa kendi saadetine hasredeceği ömrünün bir kısm-ı küllîsini bu yolda heder etmiş olur.

Mesela bugün hâlâ bizim memleketimizde bazı köylerde bizzat birtakım müşahedelerim vardır ki şu mülahazâtıma pek bedihi ve güzel misaller teşkil eder. Balaban dağları tarafında birtakım Laz ve Gürcü köylerinden geçtim idi. Ora halkı ekseriya mısır buğdayı ile teğaddi eder. Küçücük küçücük mısır tarlaları içinde birtakım yüksek kulübecikler görmüştüm. Bunlar nazar-ı dikkatimi celbetmişti. Çünkü bu bekçi kulübeleri hayvanât-ı gayr-ı münise tecavüzâtından mahsulü muhafaza etmek kaydıyla olsaydı, o tarlacıların etrafı çitle muhat bulunmamak lazım gelirdi. Bunu delilim olan zattan sordum; “mahsul zamanıdır, hırsızların tecavüzünden muhafaza için her gece ailenin erkekleri nöbetle elde tüfenk mısır tarlasını beklerler” dedi. Hâlâ dahi bizim İstanbulumuzda ve civar köylerinde üzüm bağlarını mahsul zamanı müsellehan bekleyen birçok muvazzaf adamlar vardır. Şimdi düşünelim; bir köylü bütün sene gıdasını teşkil edecek olan mısırı böyle altı ay bütün gece sırasıyla bekleyecek olursa o mısır kendisine ne kadar pahalı oturacaktır?

İşte o tarif ettiğimiz devr-i içtimaîde her ferd bu misalimizde zikrettiğim çiftçi gibi hem mahsulünü, malını [ve] hayatını hemcinslerinin tecavüzünden muhafaza için vakit sarf etmek hem de tecavüz vuku'unda müdafaa etmek ve intikamını almak, ceza vermek mükellefiyeti ile ömrünün kısm-ı küllîsini heder eder idi. Bittabi vaktinden tasarruf edip de başka bir şeyle uğraşmazdı.

Demek oluyor ki bu hususât-ı mühimmenin mütene bir vazife olarak efrad-ı cemaatten cemaate intikali; efrada vakit kazandırmış ve onların azmini uzun etmiştir. Yalnız her inişin bir de yokuşu var. Bu dereceye gelince hiss-i [548] intikamın münasebet ve verasetle intikalinden dolayı intikam görülmeye de başlanılmıştır. Ve binaenaleyh cemaatin iki sınıfı arasında kan davası tehaddüs etmiştir ki hâlâ Arnavutlar ile Kafkaslılar ve Korsikalılar da bu his ve bu âdet vardır.

Kütüb-i mukaddeseden Tevrat ve hatta Kur'an'da bazı ayetler, o zaman Yahudilerin ve Arapların da hukuk nokta-i nazarınca bu dereke-i pestîden pek yukarıya çıkamadıklarını ispat ediyor. Bundan biraz sonra da göze göz, diş diş kaidesi biraz hükmünü kaybederek daha latif, daha yumuşak oluyor. Vâki olan zararı beden değil, malen te'diye etmek mümkün olabiliyor ki bizde de diyet dedikleri kaidenin menşei budur. Bu tekamülât-ı maneviyenin münasebât-ı harbiyede tesiri görüyor. Mesela en eski vahşi zamanlarda tarafeynce esir düşen bedbahtları parçalayıp yemek âdet idi. Daha sonraları yarım yamyamlıktan insanların ekserisi müteneffir olmaya başlayınca üserâyı eşedd-i ukubat ile telef etmek âdet olmuştu ki bunu yaptırın da intikam hissinden başka bir şey değildir. Hatta bu muamelede biraz nezaket kesbetmiş ve üserânın cümlesini öldürmek âdeti kalkmış olduğu halde hiç olmazsa bu düşmanları ileride çoğalmaması için zürriyetlerini men' etmek lüzumu düşünülmüş ve hatta Selim-i evvel devrinde bizim İran ile vâki olan muharebelerimizde elimize düşen birçok İran üserâsının a'za-yı tenasüliyelerini kesmiş olduğumuz Osmanlı tarihlerinde mukayyedir. Ve o yaylaya "Hassa Yaylası" denilmiş olması da şâyân-ı dikkattir.

İşte insanlar arasındaki muamelâtın tecavüzle başlayıp yavaş yavaş çekingenliğe ve sonra da riayet-i mütekaibileye münker olduğunu görüyoruz. Ve tetebbuat-ı tarihiye ve ilmiye bize bunu gösteriyor. İşte en doğru manasıyla hukuk ve adalet bu münasebâttan tevellüd etmiştir. Lakin eski zamanlarda cemiyet-i beşeriyenin anâsırını teşkil eden akvam-ı muhtelif zaten [549] tecavüz korkusuyla o hal-i içtimaîye gelmiş ve hizipler ve kavmiyetler teşkil etmiş oldukları gibi sınaat ve ticaret sayesinde bizzat tabiatın, o tükenmez hazineden istifade etmek yolunu bilmedikleri için yaşamak ve çoğalmak hususunda tecavüzden başka bir yol, bir kaide bilmezlerdi. Onun içindir ki eski zamanlarda yağmagirlikten, yol kesicilikten ve muharebeden mühim faaliyet-i hayat yok idi. Hatta bugün ticaretin maişet-i şahsiye ve içtimaiyemizde ne kadar büyük ehemmiyeti var ise, o zamanda yağmacılığın, zorbalığın ve muharebenin o derece ehemmiyeti vardı. İmdi bugün efradın veya cemaatin diğer efrada veya cemaâta kavga-yı hayat meyânında tefevvük edebilmesi için nasıl bazı faziletler lazım ise, o zamanlar da birtakım efradın veya bir cemaatin sair efrada veya cemaate tefevvük için barbar faziletlere mâlik olması lazım idi. Hükümetin suret-i neş'eti bahsinde tafsilen arzedeceğim vechile bu barbar faziletlerin teşekkül ve teessüs-i hükümette min-vechin ve min-cihetin büyük bir rolü olmuştur.

Şimdi böyle efrad, yekdiğerine karşı kâr ve zararda müşarık bir cemaatin hususî düşmanlıklarını hariç düşmanların tecavüzâtı çok defalar ref' etmiş ve intikam hissini unutturarak daha büyük bir korku ilcaâtıyla tevhid ve ahkam-ı milliyete sebep olmuştur ki muharebenin nispeten en hayırlı tesirâtından biri de budur. Ve hâlâ en medeni memleketlerde yine hal ve keyfiyet bu minval üzere vuku buluyor;

mesela Fransa, Avusturya gibi yerlerde millet efradının ve daha doğrusu sunuf-ı muhtelifenin menâfi‘-i mütezâddesi bir hayli münakaşât-ı şedideye ve hatta mu-darabelere, mukâtelelere sebebiyet verip de milletin tamâmiyetini ihlal edecek bir iğtişâş-ı kavmiye, bir ihtilal-i dahilîye meydan açtığı halde hariçten bir düşman-ı müşterekin tecavüzü; bu dahilî kargaşalıkların esnâf-ı ahali arasında cay-gir olan bu zıddiyet ve münafaretin bertaraf olmasına ve binaenaleyh [550] umum için bir tehlike olan o düşman-ı müşterekin karşısında aynı korku ile, aynı his ile, aynı gayretle milletin yekvücut olmasını bi‘l-vasıta istilzam ediyor. Buna en büyük ve en güzel misal, İhtilal-i Kebir zamanında Fransa’nın halidir.

Malumdur ki sıklet-i tazyiki altında ezildiği hükümet-i müstebidenin Fransa kavmi bünyânını esasından yıktıktan sonra müthiş bir kargaşalığa düşman ve sunûf-ı ahali yekdiğerinin düşman-ı canı olarak birbirini boğazlamaya başlamıştı. Fakat Fransa’nın bu zaafından istifade etmek emeline düşen düvel-i ecnebiyenin vuku-ı tecavüzü üzerine Fransa halkının ekseriyeti ittifak lüzumunu hissederek hem dahilî kargaşalıkları bastırmış hem de haricin tecavüzâtına göğüs germiştir.

3. Hukuk ve Müsavatın Bir Cemaatte Menşeleri

Biz, şimdi yine cemaati bıraktığımız safhada mütalaa edelim: Yekdiğerine tecavüz edememek ve edildiği takdirde aynen mukabeleye mazhar olup tehlikeye düşmek korkusu, müsavatın menşeidir. Hukuk da bu muamelâtтан tevellüd etmiş ve ileride vezâif-i cemaatin taksim-i a‘mâle uğramasıyla teşa‘ub eylemiştir.

Cemiyet-i beşeriye, eczası nâ-ma‘dud, azası çok azim bir vücuda benzetilebilir. Ve hükemâ onu böyle bir vücuda benzetmiştir. Bittabi bu vücudun taazzuv ve teşekkülünde birçok muamelât ve cereyanlar hasıl olur. Onun içindir ki bir taraftan tesis-i müsavat için bazı esbab-ı tabiiye ilcaasıyla mahsus cereyanlar teşekkül ettiği, diğer taraftan da o cemiyeti teşkil eden efradın hasâil-i şahsiyesi diğerlerine temin-i galibiyet edecek bazı ahlak ve evsâfa, bazı fezâile malikiyeti bir cereyan-ı mahsus tevlid etmiştir ki tesis-i müsavata müncer olan yukarıdaki cereyana bu sonrakinin istikameti muhaliftir. Yani cemiyet-i beşeriyede bir taraftan tesis-i müsavata, diğer taraftan da o [551] müsavatı la-yenkati‘ ihlal etmeye hâdim ve yekdiğerine muhalif iki türlü meyelân ve cereyan hasıl olmuştur ve bunların da cümlesi esbab-ı tabiiyeye mebnîdir.

Şimdi ne gibi ahvalde ve ne taraflarda müsavata meyil hasıl olup, hangi ahvalde dahi o müsavatın muhafaza edilemediğini anlatayım:

Bir cemiyet, ne kadar basit ise, onu teşkil eden efrad arasında şahsî farklar da o kadar azdır; mesela cemaât-i hayvâniye, insan cemaatine nispetle pek basittir. Sin ihtilafının mucib olduğu zarurî farklardan sarf-ı nazar, faraza denizde sürü ile akın eden bir nev‘ balık cemaati nazar-ı dikkate alınır ise, onların efradı arasında

hemen hiç fark yok gibidir. Kezalik Afrika kâşiflerinin ve seyyahlarının cümlesi de rivayet ediyorlar ki kendi hizmetkârları olan zencileri yabancı zencilerden fark etmekte daima müşkilattan kurtulamazlar imiş. Hatta bu rivayetlere de ehemmiyet vermeyerek, yalnız teşrihî bir nokta-i nazardan bunların teşkilât-ı azîmelerini ve bilhassa insan cinsinin kıhfını müşahede ve mütalaa edersek tekmil zencilerin kafasını birbirine müşabih buluruz. Halbuki medenî bir kavmin mezarlığından kafalarını toplasak aralarında şekil ve cesametçe pek mühim farklar görülür. Tekâmül kanununun mütemmimi olan bu şart dahi başlı başına bir kanundur ki menafîu'l-a'za fennince uzviyetin de bir nev' taksim-i a'mâle mazhar olup terakki etmekte bulunduğunu gösterir.

Öteden beri bizim hizmetimizde bulunmakla bir terbiye-i mahsusa görmüş olan cins-i hayvanâtta dahi böyle tefrika ve teşa'ub husule gelmiştir. Zira onların her kısmını ayrı ayrı hizmetlerimize tahsis etmişiz ve hatta veraset ve ıstifâ ile bütün bir hizmete muhtas enva' ve ecnas yetiştirebilmişiz. Köpek ve bârgir/beygir cinsinin ne kadar enva'-ı adîdesi olduğu malumdur. İngiltere'de yalnız beş-on türlü inek cinsi vardır. Bu hakikatleri en evvel [552] talim eden alim-i şehîr Charles Darwin, bir çift yabani güvercinden 40-50 enva'-ı muhtelif vücuda getirmiştir. Anlaşıyor ki bu mühim kanuna layıkıyla muttali olmazdan evvel bile biz ıstifâ sayesinde hizmet-i mahsusamıza elverişli bazı ecnas-ı hayvanat bile yetiştirebilmişiz.

Şimdi bu bahsimizde bu mülâhazâttan edeceğimiz istifade nedir? Onu bilelim; o da şudur ki: tekamül demek, basit bir kitlenin yavaş yavaş ve mahza tesirât-ı hariciye ile veyahut intikal-i irsî sayesinde haiz olduğu istidadâtın yine haricî avamil sebebi ile inkişafı yüzünden basit iken mürekkep olması ve vezâifinde de taksim-i a'mal husule gelmesidir. Asıl meselemizde de bu hakikatin suret-i tecellisini mütalaa edince görürüz ki cemaat-i beşeriye, vaktiyle basit ve her nokta-i nazardan teşkilat-ı içtimaiyece yeknesak ve mütecanis olduğu halde yavaş yavaş bazı teşkilat-ı dahiliye belirmeye başlıyor. Ve en evvel hakimiyet ile mahkumiyet, yani hükümetle ahali sınıfı teşekkül ve temayüz ediyor.

Ondan sonra da sunûf-ı muhtelif vücuda gelerek tüccar ve sanatkarlar peyda oluyor. Ve onların arasında da tekrar teşa'ubât husule geliyor. İşte hukuk itibariyle de bu türlü cereyanlar hasıl olmuştur ki onların bir kısmı insanları, yani efrad-ı cemaati can, mal ve ırz nokta-i nazarından müsavata götürmüş ve fakat yukarıda söylediğim vechile mahza terakkiyât sebebi ile istidadât-ı şahsiye ve kabiliyât-ı fitriye arasında ihtilafât peyda olduğundan bu ihtilafâtın derece derece artıp bütün hususî birtakım kabiliyât tevlid etmesi, bu müsavat meylini haddin min-cihetin kabiliyetle tahdid etmiş, hayat-ı medeniyemize taalluk eden mesâilin ihtimal ki en mühimi olan bu bahiste zihnimizi hatiât-ı muzırradan sıyanet için şimdi hukuk ve müsavat bahislerinde ne türlü düşünmekliğimiz lazım gelir ki ya gelip de beyhude emellere ve nâ-kâbil-i tahakkuk ümitlere düşmeyelim.

Çünkü tabiat hilafına olunca emellerimiz ne kadar hüsn-i niyete [553] makrun bulunsa, ümitlerimiz ne kadar insaniyetperverâne olsa, onların hayyiz-i fiile getirilebilmesi mümteni olduğu şöyle dursun, böyle bir hayal arkasında koşmakla çekeceğimiz eziyet ve meşakkat ve ihtimal ki düş(ün)üp kalkmakla hissedeceğimiz elem ve ızdırıp külliyyen hederdir. Hatta bu hususta doğru bir fikir edinmek için yalnız akıl da kifayet etmiyor, çünkü silsile-i tefekkürâtımıza mebde olacak nokta-i istinad bir hakikat-i müsellemeyle nâtik bir düstur olmalıdır.

Bugün malumatımızı eslafın bilgisinden temyiz eden cihet, bizimkinin meh-mâemken tecrübeye müstenid olması keyfiyettir. Bu bahisde de tecrübe, vukuât-ı tarihiyeden, hurâfât-ı kavmiyeden, âsâr-ı atıkada hatta kable't-tarihi olan edvar-ı vahşetten bir mana-yı tekâmül istihraç edebilecek surette tettebbuâtta bulunmak ve şimdiki cemiyât-ı mütemeddinenin kadim medeniyetler ile münasebâtını tahkik etmek ve bugün hâlâ dünyada yaşamakta bulunan akvam-ı vahşiye ve bedeviyeyi yekdiğerine ve sonra da kendi cemiyât-ı medeniyemize bi't-tatbik o tettebbuât-ı tarihiyemizi ikmal ve itmam etmektir. Seyahatlerin ve elsine-i ecnebiye tettebbuâtının bu hususta pek büyük fevâidi görülmüştür.

Afrika ve Asya, Avusturya ve Amerika ve hatta Okyanusya'da bazı adalar ahalisinin lisanlarını, hurâfâtını, âdât ve itikadâtını tettebbu etmedikçe bu hususta doğru bir fikir hasil edememiş olduğumuz sonradan sonraya tahakkuk etmiştir. Mesela, bundan iki yüz sene evvel, hatta yüz sene evvel yetişmiş fevkalade bazı mütefekkirîn ve hukemâ vardır ki bu mesail-i mühimmeyi düşünmüşler ve bittabi medeniyetin derecât-ı mütefavitesinde bulunan akvam-ı muhtelifeyi tanımadıkları ve haklarında da bir fikr-i sahih peyda edemedikleri için beyan etmiş oldukları mülahazât pek ziyade hakikate makrun düşmemiştir.

Gösterdikleri numune-i medeniyette ale'l-ekser bir alem hayali tasvirinden ibaret kalmıştır. Ta Eflatun'dan tutunuz da Jean Jacques Rousseau'ya gelinceye kadar hukemânın cümlesi bu zümrede dahildir. Bunlar [554] hiç bir hakikat söylememişler veyahut bazı doğru şeyler keşfetmemişler demek istemiyorum. Bilakis bunların herbiri birer hakikat-i cüz'îye keşfetmişler ve bütün mezheplerini onun üzerine bina etmek, yani onu bir hakikat-i mutlaka farz etmek kusurundan kurtulamamışlar; mesela, bir kısmı "hak, ekseriyetin menfaatidir" demiş. Aristo bu itikadı kemal-i vuzuhla bir düstur şeklinde beyan etmiş. Bundan 40-50 sene evvel İngiliz mütefekkirin-i hukemâsından Bentham da aynı itikadı bir şekli-i diğerle beyan etmiş. Diğer bir kısım hukema dahi "hak, kuvvettir" diyerek bu iki şeyi bir tutmuş. Diğer bir fırka dahi "hak, bir inayet-i mahsusa-i rabbaniyedir" demiş. Birtakımı da "hak, hürriyet-i tabiiyedir, insan hür olarak doğmuştur ve öyle yaşamak da hakkıdır" demiştir. Diğer de "müsavattır" demiş... Bu itikadâtın ihtilafâtına bakılır ise sırf temayülât-ı şahsiye eseri olduğu görülür. Çünkü henüz bunda hilmiyet sıfatı yoktur. Zira hilmde şahsiyet olamaz, tevatu'-ı efkâr vardır. İşte bu

yanlışlıklara bir misal olmak üzere hakîm-i meşhur Jean Jacques Rousseau'nun bu mesele hakkında, yani hak ve haksızlık dediğimiz keyfiyâtın menşei hakkında beyan etmiş olduğu efkârı hûlasaten arz edeyim.

Bu zat, insanları bidayet-i emrde mütesavi hukuka malik farz ediyor ve haksız gördüğü ihtilafât-ı hâzırânın, müsavatsızlığın, zenginlik ile fakirliğin mahza ilim ve medeniyet sayesinde vücuda gelmiş bir şirret olduğunu iddia ediyor. Fazla olarak cemaatin teşekkülünde, hükümâtın zuhurunda gayr-ı iradî ve sırf tabii bazı avamîl ve müessirât arayacağına efradın birdenbire yekdiğerine karşı ahden içtima edip bi'l-ittifak bu heyet-i medeniyeyi vücuda getirmiş olduklarını görmüş gibi söylüyor. Bu kamilen yanlıştır. İşin doğrusu şudur ki: Her şeyde hissiyâtına [555] kapılan bu hakîm bu gibi mesâil-i âmizada hükmedebilmek için lazım gelen şurûtun hiçbirisine riayet etmemiştir denebilir; çünkü alem-i insaniyeti teşkil eden ve derecât-ı muhtelif-i medeniyette bulunan akvam-ı mütenevviayı yekdiğerine kıyasen mütalaa ve tettebbu edip de bir mana-yı hikmet çıkarmış olmadığı söylediği sözler ile sabittir. Zamanımızın tettebbuâtı bu itikadâtı kamilen red ve iptal etmiştir. Vakıa evveleri bütün insanlar hukukça müsavidir demesiyle nev'amen hakikatın bir cihetini keşfetmiş gibi bizde bir zan hasıl ediyorsa da, bu zan bile doğru değildir, çünkü cemiyât-ı vahşiyede vakıa efradın hali henüz pek mütesavidir. Fakat J. J. Rousseau'nun zannettiği gibi müsavaten hukuk-ı medeniye namına bir şeye malik değillerdir. Ancak vahşiler; halce, fikirce, itikadça, âdetçe, maişetçe, servetçe belki mütesavi denecek bir derecede idiler. Lakin bir maişet-i medeniyede efrad-ı cemiyetin muhtaç ve nail olduğu hukuka malikiyetleri şöyle dursun, o mana ile hukukun o zamanlarda ve öyle cemiyetlerde vücudu bile yoktu.

Rousseau'nun bu hatasına sebep, insanı tab'an iyi ve alicenap farz etmesi, ancak Spencer tarafından keşfedilip de büyük bir meslek-i felsefi suretinde bast ve izah olunan hakikat-i tekamüle bittabi vâkif olamamasıdır. Bugün medeni bir milletin bazı efradı bi'l-ittifak aralarında bir muahede yaparak başka bir tertip üzere yaşamaya belki karar verebilirler. Fakat bu kararları birtakım efkar-ı muayyeninin mahsulü ve o efkar-ı muayyene de bizim hüviyet-i maneviyemizi teşkil eden muhafaza-i hayatımıza hadim olan bazı hissiyât-ı asliye ve tabiiyenin mahsulüdür. Bu hissiyât peyda olmadıkça yani asırlarca ve batınlarca süren hayat-ı içtimaiyede iktisap ettiğimiz tecârib-i mükerrere ile peyda olmadıkça böyle bir ahd veyahut karar nasıl mümkün olabilir? Evet, insanı bir melek farz edersek ve hayat-ı medeniyemizin hâdimleri olan ilim ve sınaati dahi [556] bir amel-i şeytanî zannedersek şüphesizdir ki bidayet-i neş'etinde insan, melek kadar iyi ve adil, masum, hakşinas ve müsavatperver imiş diye bir fikir beyan etmek mecburiyetinden kurtulamayız.

İşte J. J. Rousseau'nun yalnız muhtî olduğunu değil; fakat niçin ve ne yüzden böyle bir hataya düşmüş idüğünü de bugün anlıyoruz demektir. Bittabi Rousse-

au ve emsali gibi hükemanın beyan ettikleri mülahazât yanlış birtakım esaslara müstenid olduğu için onların bize mâ-bihi'l-ımtisal olarak arz ettikleri numune-i hayalîyi de beğenemeyiz; yani şimdiki cemiyât-ı medeniyemizin vücut ile kusurları ve noksanı ile haksızlıkları olduğunu tasdikte herkesle müttefikü'r-re'y bulunmakla beraber “şöyle olmalıdır, böyle olmalıdır” demelerini kabul edemeyiz.

Cemiyet-i medeniyemizde birçok haksızlıkların vuku bulmakta olduğunu biz de J. J. Rousseau ve emsali ile ve mezâhib-i muhtelifeye mensup hükema ile beraber tasdik ederiz; fakat tabiat ne kadar hadisât vukua gelirse bunların cümlesi de muallelun bi'l-ağraz olduğundan böyle insan arasında hemen daima vuku bulagelmekte olan ve bize haksız görünen birtakım hadisâtın mutlaka menşei ve sebep-i vuku'unu ve hatta onları ref' ve def' etmek hususunda bunca hüsn-i niyetlere ve gayretlere rağmen tahakkümünü tarif etmek lazım gelir. Ve tarif edip esbabı anlaşılmadıkça bu babda bir şey söylemek -velev ki hüsn-i niyete makrun olsun- doğru olmaz.

Benim fikrimce haksızlıkların cümlesi bir menşe'den tevellüd etmemiştir. Hatta haksızlıkların menşei, daha doğrusu menşeleri çoktur ve mütenevviu't-tabiatıdır. Aynı anadan ve babadan doğan dört çocuğun birisi sairlerine nispeten daha kavî, daha zeki, hülâsa daha kâmil ve müsta'id doğabilir. Onlardan birisinin de saralı doğmuş olabilmesi veyahut sol tarafı azasının nakisatu'l-hilka olması pek [557] muhtemeldir, nitekim emsal-i adîdesi vardır. Şimdi bu çocukların cümlesi de bir fıtratta yaratılmamışlar demektir. Bu ise müsavat-ı asliye iddiasına karşı pek zahir ve bedihî ve kuvvetli bir delildir ve şüphe yoktur ki bir insanın cemaat içinde kavga-yı hayatta muvaffakiyeti bazı kazalar ve hesap ve tahmine gelmeyen ve ale'l-ekser “mukadderât” namıyla yâd edilen avâız-ı vukuat istisna edilirse elbette vesâit nispetinde muvaffakiyet temin eder. Burada vesâit dediğimiz şey müteaddit kabiliyetlerdir ki bunların bir kısmı maddî, bir kısmı manevidir. Mesela sıhhat-i vücud, muvazenet-i ahlak yani nefesine hakim olmak, hissiyâtına tahakküm edebilmek, müşteheyât-ı muzırraya karşı sabır ve imsak gösterebilmek melekât-ı akliyece sairlerine faik olmak, yaşadığı zarf ve muhite göre kendi beka-yı hayatına ve tahsil-i saadetine en ziyade muvafık gelecek hatt-ı hareketi tayin edebilmek gibi kabiliyetlerdir.

Tabiidir ki daha sağlam, daha zeki, daha ziyade mütevezinu't-tab' doğmuş olan bir adam böyle doğmayandan ziyade bu hususta kabiliyetlidir, yani fıtrat, sair emsalinden esirgemiş olduğu vesâit-i mühimme-i hayatı böyle bir adama bezl etmiştir. Bu, müsavatsızlıktır diyeceksiniz, kabul ederim. Haksızlıktır diyeceksiniz, onu kabul etmem. Çünkü bu müsavatsızlıkta[n] olsa olsa tabiatı mesul tutmaktan bizce pek büyük bir kâr yok; zira biz de o tabiatın mahsulüyüz ve onun mafevkine çıkamayız. Hatta tabiatın tasavvurlar dediğimiz yani kusur addettiğimiz bu nev' haksızlıklarını daha yakından tahlilen tetebbu edersek onların bütün bütün haksız

olmayıp bizim a‘mal-i sabıkamızın cezası idüğünü de anlarız. Ve bunları tamamıyla ıslah için kudretimiz olmadığını da anlarız. Diğer taraftan şunu da hatırmıza getirmeliyiz ki yukarıda tekâmül kanunundan biraz bahsederken söylediğim vechile bir cemiyet-i mükemmelede müsavat-ı mutlaka göremeyiz.

Müsavat-ı mutlaka aramak için gittikçe cemaât-ı süfliyeye doğru yürümeli, en aşağı tabakât-ı uzviyede tamamıyla mütecanis [558] ve mütesavi efrad aramalıdır. Aynı cinsten olan bir tırtılın, bir böceğin, bir küçücük kurdun aynı devre-i hayatta bulunmak şartıyla birini diğerinden fark edemeyiz. Hatta ecsam-ı uzviye dediğimiz kitle-i zî-hayati teşkil eden anâsır-ı asliye-i teşri‘iyeye varırsak ale‘l-ıtlak hüceyrât arasında cinsiyet farkından başka bir sıfat-ı mümtaze bulamayız.

Şimdi bu dereke-i süfliyetten tekrar tabaka tabaka yukarı çıkmak üzere hakikat-i tekâmülü ve onun suver-i mütetabia-i tecelliyâtını tettebbu edersek görürüz ki yavaş yavaş taksim-i a‘mal gittikçe daha vâzih olup artıyor. Aynı cemiyeti teşkil eden esnaf arasında sunuf-ı muhtelifi teşekkül ediyor ve bittabi her sınıf efradı yaşayabilmek ve hüviyet-i şahsiyelerini muhafaza edebilmek için kavga-yı hayata mecbur oldukları için bunların kavîsi zayıfından mümtaz oluyor. Hülâsa cemaat ne kadar tekâmül görmüş ise, o müsavatsızlık daha ziyade mütenevvi ve daha ziyade bariz bir surette göze çarpıyor.

Demek oluyor ki bu ihtilafât, bu müsavatsızlıklar taksim-i a‘mal, kavga-yı hayat ve rekabet gibi esbab dolayısıyla tekâmülün neticesidir. Buna karşı biz insanlar ne yapabiliriz? Ve ne kadar çaresiz olabiliriz? Ve hususen buna nasıl haksızlık diyebiliriz? Geri kalan, zayıf düşen, işe yaramaz bir surette doğan efrad nazarında nispeten haksızlık sayılabilir. Fakat bundan ancak tabiatı mesul tutmalıdır. Mesela saralı, ahmak, sakat, kusurlu doğmuş olan bunca zavallı sefil adamlar mükemmel doğanları haksızlıkla itham ve mesul etmekten ziyade ecdadını ve kendi ana babasını ve nihayet kendi talihini itham etmelidirler. Zira onların böyle sefil doğmalarında kabiliyetli efradın zerreten mâ-dahli yoktur. Binaenaleyh haksızlık bile nihayet-i emrde müsavata müncer olsa bile her müsavatsızlık, haksızlık sayılamaz.

Her müsavatsızlığı haksızlık sayanlar vardır denilebilir. O takdirde de sair insanları bundan dolayı mesul tutmaları haklı değildir deriz. Madem ki [559] bu haksızlığı yapan hatta a‘mal-i sabıkaya bir ceza-yı seza gibi oldukça haklı bir surette icra eden tabiattır. Tabiata karşı hükmümüz geçmez. Binaenaleyh bu türlü müsavatsızlıktan şikâyet etmek de beyhude bir iştir. Ahmak doğmuş olan bir adamı hiçbir vesile ile, hiçbir vasıta ile bir dâhî yapmaya muvaffak olamadık. Kezalik tekâmül görmemiş çirkin ve aşağı bir kavim efradını da medeniyette en ileri gitmiş bir kavmin en güzel numunelerine yaklaştırmadık. Bu kudreti, kendisine mahsus bir imtiyaz gibi muhafaza eden tabiat bile onu birçok şartlar, birçok ahval ve zurûf kaydıyla birbirini vely eden edvar-ı tekâmül sayesinde yapabiliyor.

Biz, kusur dediğimiz emr-i tabiiye çâre-saz olmak ister isek, serâir-i tabiatı anlamaya çalışmalıyız. Ve mümkünse o edvar-ı tekâmülü tesri' etmeliyiz. Muamelâtımızı hesap ve kayıt altına alarak avarız-ı muhtemeleyi evvelden kestirebilip onlara mâni' olabildiğimiz kadar mâni' olmalıyız. Ve kazalar vuku'unu tahdid ederek ziyanın önünü alabilmeliyiz. Buna kısa bir misal arz edelim: Vaktiyle hastalıkların seyrini, müddetini, suret-i intikalini ve esbab-ı marazın en müessiri olan avamil-i mahsusayı şimdiki ve şimdiler kadar tanımadığımız zamanlarda zayıtımız, şimdikine nispetle pek büyüktü, yani başka bir vechile söyleyecek olursak kaza ihtimalâtı pek çoktu. Bugün medeni bir memlekette tifo gibi, kolera gibi, kızıl kızamık, sıtma gibi salgın hastalıkların zuhur ve tahakkümünü afv olunmaz kusurlardan olmak üzere telakki ediyoruz ve kimi mesul tutacağımızı da layıkıyla biliyoruz; çünkü ne vasıta ile ve ne suret üzere intikal ve intişar ettiğinden de haberdarız.

Ondan maada deniz fenerlerinin, telgrafın, telsiz telgrafın vesair keşfiyât-ı fenîyenin kazaları ne kadar azalttığımızı ve cemiyetin münasebât-ı hayatiyesi demek olan revâbit-ı ticariyeye ne kadar takviyet [560] verdiğini biliyoruz. İşte yukarıda söylediğim gibi serâir-i tabiatı keşfetmek sayesinde gittikçe kazaların önünü alıyoruz demek olduğu anlaşılıyor. İşte tabiata karşı yapabileceğimiz bu kadardır. Daha doğrusu bu kadar değilse bile bu vadidedir. Fakat tabiatın bir eser-i tekâmül olarak vücuda getirdiği azıcık haklı müsavatsızlığı bir müsavat-ı mutlaka haline irca' edemeyiz; edebilsek bile bir terakki sayılmazdı. Binaenaleyh kat'iyen bu hayal-i hamdan vazgeçmeliyiz.

Şimdi bir ikinci sınıf müsavatsızlık vardır ki onlar aleyhinde ne kadar itirazât varid olsa hak veririz. Fakat burada da riayet edeceğimiz kayıtlar vardır. Bu cinsten olan haksızlıkların hemen kâffesi bizim eserimizdir. Kavanin-i mevzuamızın ve onlara esas ve istinadgah olan adât ve ahlak ve itikadâtımızın bu hususta büyük bir dahli vardır. Biz, o âdetlere, o itikadâta tâbi olduğça onun netayic-i zarurîyesinden nasıl kaçınabiliriz? Vaktiyle insanlar -mukaddimedede söylediğimiz gibi- yaşamak kaydı ile henüz mücadele ve muharebeden ve birbirini telef edip yemekten başka bir kaide bilmezler iken yani daha doğrusu henüz olanca manası ile bir hayvan-ı vahşi iken kuvvetten ürkmüşler, ona tapınmışlar.

Hukuk ve hükümet; bu tegallüpten doğmuş ve yavaş yavaş hukuk-ı tabiiye itibarı ile yalnız muvazene ve itidale meyil suretiyle terakki olmuştur. Binaenaleyh muhafaza-i hayat ve mal ve namus hakkı için ne kadar müsavat iddia edilirse doğrudur. Fakat mütalaatımızdan ve mesrudâtımızdan kolaylıkla anlaşılacağına göre her vechile cemaatin tekâmülü böyle bir muvazene ve itidale meyil suretiyle vaki olmuştur. Çünkü kabiliyât-ı efrad ve istidadât-ı eşhas gittikçe mütefâvit olduğundan ve müktesebât itibarıyla hak, o kabiliyet ve istidadâta sıkı sıkıya tabi ve merbut ve onunla mütenasip bulunduğundan bir nokta-i nazardan da bakılırsa terakki

ve tekâmül, [561] müsavat-ı mutlakada değil müsavatsızlıkta kendini göstermiştir. Binaenaleyh şu takdirce hak; her şahsın kabiliyeti nispetinde mazhariyete nail olması ve herkesin def' ve tehvin-i ihtiyaç için sa'y ve kûşîş eylemesinden aynı hürriyete nail olması ve azıcık kesb ettiği şey her ne ise onda hakk-ı mülkiyeti herkesle mütesavi bulunmasıdır.

Anlaşıyor ki şu mülahazada her türlü sosyalistlerin esas iddialarını reddetmiş oluyoruz. Lakin bunlar bazı haksızlıklar vuku'unu iddia ediyorlar ki kâbil-i inkâr değildir ve bu haksızlıkları herkes onlar kadar görüp düşünüyor. Cemiyetimize âriz olan hastalıkları görmekte, hatta bir dereceye kadar tayin etmekte ittifakımız muhakkaktır. Fakat tavsiye ettikleri usul-i tedaviyi ve ilaçları beğenmedikten maada kat'iyen muzır ve hatta bizzat o hastalıklardan daha ziyade vahim görünüyor.

Evet biz de bu haksızlıkları madem ki teslim ettik, onları daha yakından te-tebbu edelim; göreceğiz ki onlar da zamana göre hukuk-ı müsellemeden ma'dud imiş. Mesela imtiyazât-ı kadimeyi ele alalım: Vaktiyle derebeyleri ve krallar gibi re's-i idarede bulunan eşhas-ı mühimmenin eşhas üzerine hukuk-ı mutlakası var idi. Zira idarelerinde bulunan efradın canlarına, ırzlarına, mallarına istedikleri gibi, keyfe-ma-yeşâ tasarruf edebilirlerdi. Bu, onların hakkı idi. Hatta böyle bir haktan şiddetle mutazzarır olan halk onu, reisin hukuk-ı mukaddesesinden olmak üzere tanır ve teslim ederdi.

Hakîm-i meşhur Spencer'in "Adalet" unvanıyla yazdığı muteber eserde istişhâden rivayet ettiği bugün hâlâ Afrika'da yaşayan bazı akvam-ı vahşiyede reis, efrad üzerine hakimun ale'l-ıtlaktır. O efraddan birini velev ki keyfî için bir yüksek kayadan aşağı atılıp da parçalanmaya mahkûm edince o vahşi zenci, bu hükme kat'iyen ittiba ediyor ve bir saat ötede İngiltere müstemlekesi hududuna kaçıp kurtulması kendisince gayet kolay iken buna mâni olacak bir bekçisi, bir zâbıtı [562] yok iken kat'iyen kaçıp kurtulmak istemiyor ve reisin emri yerini bulsun diye kendisini yardım atıp telef ediyor. "Buna sebep nedir?" diyeceksiniz. Buna sebep; itikadıdır!

O vahşi, kendi reisini Allah tanıdıkça başka türlü hareket etmiş olsaydı garip olurdu. Evveleri arazi, derebeylerin ve ashab-ı zeametın ellerinde idi. Halk, angarya ile çalışır hayvan sürüsünden ibaretti. Bu da onların hakk-ı meşru' u sayılırdı. Hatta kurun-ı vusta derebeylerinden bazısı o hergele sürüsü gibi işleyen halktan bir köy efradını bendelikten azat etmekle cezalandırmış olduğu halde bu zavallılar, bunu azim bir felaket gibi telakki etmişler ve o kulluktan azat olmak iste[me]mişlerdir. Azim gürültü çıkarmışlar, efendilerine karşı isyan etmişler, fakat hürriyetlerinin istihsalı için değil, kulluklarında devam için bu harekette bulunmuşlardır.

Bize bugün garip gelen bu tarz-ı hareketin sebebi ne olabilir acaba? Arazinin erbab-ı zeamete ve derebeylere mahsus bir hak, bir mal-ı meşru olması; o zamanlar faaliyet-i hayatiye ve içtimaiyenin muharebeden mühim bir sureti olmamasından ve reislerin muvaffakiyet-i harbiyede en birinci şart, en büyük âmir bulunmasından ve ganimetin de bittabi herkesten ziyade onlara ait olmasından ileri geliyor. Zaten efrad-ı halkın da reislerin de mal-ı meşru' u olduğunu unutmayalım.

Yunan-ı kadîmin en medeni olduğu Perikles devrinde bile hükümet; efradın malını, canını, hürriyetini keyfe-ma-yeşâ tasarruf edermiş. Bu derece-i medeniyyete varmış bir kavimde bu hali bugün pek garip görüyoruz. Fakat o kavmin akvam-ı saire ve mücavire ile daima muharebâta bulunduğunu ve muhafaza-i istiklal için her ferd-i cemaatin bila-kayd u şart hükümete tabi bulunmaktaki mecburiyetini hatıra getirirsek bu usulün garabeti kalmaz. İşte onun içindir ki gerek Avrupa'da olsun, gerek Asya'da olsun edvar-ı tekâmülün safahât-ı müteşabiheinde ahval-i müteşabiheyi; itikadât-ı müteşabiheye merbut ve alakadar görüyoruz. Bunlar ise [563] ittifak kabîlinden değildir.

Her devrin kendine mahsus olan ahval ve itikadât-ı tabiiyesinden ma'duddur. Derebeyliğin izmihlali ile kurun-ı ahîrenin başlamış olması maişet-i içtimaiye ve medeniyemizi esasından değiştirmiştir. Ve binaenaleyh bugün artık kendi maişetimize muvafık efkar ve itikadâtımız olmak lazım geldiği gibi muamelâtımız da o maişete ve o efkara mutabık olmalıdır. İşte bugün aristokrasinin imtiyazâtını bir devr-i kadîm medeniyetin bakıyye-i tesirâtı gibi telakki ettiğimiz ve itikadât ve maişetimize muvafık göremediğimiz için kabul edemiyoruz ve filhakika da bugün re'sikârda bulunan efradı; Allah'ın sülalesinden addedecek kadar ahmak bulunmadığımız için haksız görüyoruz ve sahihen de haksızdır. Onun için bu gibi imtiyazât da yavaş yavaş kalkmış ve hiç olmazsa kalkmayan yerlerde de hükmü kalmamıştır. Hukuk-ı tabiiyemize mâni olacak kadar bir tesiri yoktur. Kavanin-i mevzuamızda da bazı haksızlıklar vardır ki esbabı aranılırsa şimdiki kanunlarımızın ekser vücuh ile eski kanunlarımızın müesses olduğu ahkam ve itikadât-ı batıluya bağlı olmalarıdır.

Bu hususta adât-ı muhkememizin dahi çok yardımı vardır. Hülâsa tekmil itikadâtımızla beraber maişet-i hâziramızın erkân-ı esasîyesini teşkil eden şurût ne kadar değişebilirse, biz de o kadar halimizi değiştirebiliriz. Yoksa min cihetin ve ekser-i vücuh ile hâlâ mazîden kalma birtakım itikadâta, adâta ve tavırlara ittiba ededururken yalnız bir cihetçe cemaatimizi değiştirmek istemek azîm bir tenakusur ki böyle bir ümniyenin husulü için sarf edeceğimiz kuvvet ve himmetin heder olması yegâne cezamız olur.

Bugün hakayık-ı felsefiyeden olmak üzere müsellemler bir keyfiyet vardır; o da herkesin, her cemiyetin, her sınıfın hayatını teşkil eden şerâit-i muhîtiye ve icabâta mutabık bir maişete inkıyadı zaruridir. Hatta bir ferdin, bir cemaatin ale'l-ıtlak

sair efrad ve cemaatten [564] uzviyeten, tabiaten ekmel olması kendisini kurtarmaz. Bilakis mevki ve muhitine en ziyade uygun olması lazımdır ki beka bulsun. Onun içindir ki en güzel şekl-i hükümet ale'l-ıtlak tayin olunamamıştır. Felâsife-i kadîme bu meselede ıtlak-ı hüküm ederek en güzel şekl-i hükümet; hükümet-i şahsiyedir, aristokrasidir yahut demokrasidir demişler. Zamanımızın terakkiyâtı ile milel-i muhtelifenin cemaaten ahval-i rûhiyesi daha iyi tettebbu edilmiş olduğu için asrımızda en doğru düşünen feylesoflar bu hükm-i mutlakı iptal ederek beyan-ı re'y ediyorlar. Ve hiçbir şeyin tabiat-i mutlakası hakkında bir fikir hasıl edemeyeceğimizi itiraf ile beraber bir millette vücud bulan şekl-i hükümet, o millet efradının ahlak ve temayülâtça ale'l-ıvasat şemail-i asliyesine mutabık bir suret alacağını ve hatta hükümetin bizzat bu kalıba, bu numuneye tavren muvafık bulunacağını işte o mutabakat keyfiyetinin bir lazıme-i zaruriyesi, bir şart-ı esasîsi olmak üzere göstermişler. Şu takdirce yukarıda irad ettiğimiz suale en muvafık olan cevap ahalinin mizacına, derece-i tekâmülüne en uygun olan şekl-i hükümet, hükümet suretlerinin en iyisidir. Cümlesiyile ihtisar edebileceğimiz hükümdür. Demek oluyor ki tarz-ı hükümet; mizac-ı vusta-i ümmetin muhassalasıdır. İşte onun içindir ki “her millet, müstehak olduğu hükümete nail olur veyahut nail olduğu hükümete müstehaktır” diyen Montesquie bu hakikati zamanımızdan iki yüz sene evvel sezmiş olsa gerektir.

Şimdi hürriyet ve müsavatın menşeleri hakkındaki mülahazâtımızı ihtisar edebilmek için bir iki söz daha söyleyelim:

Ale'l-ekser zamanımızda hürriyet ile müsavat yekdiğerine terdifen zikrolunageliyor ve bu iki tabirin mutazammın oldukları manaca teadül ve tearüf bulunduğu dair de bir fikr-i bâtil hasıl olmuştur. Hürriyetin müsavata muadil, [565] müsavatın da mahza hürriyet olduğuna dair en medeni adamlarımızda bile bir zann-ı bâtil hükümfermâdır. En mühim ve en fena hatalarımızdan biri budur. Tekamül nokta-i nazarından saha-yı alemde ve hususen cemaat haline gelmiş zevi'l-hayatın tertibâtında vâki olan tettebbuat ispat ediyor ki her vechile müsavat-ı zahiriye en adi derekelerde bulunan cemaatte görülebilir. Çünkü henüz o gibi cemaatlerde bi't-tekamül efrad ve eşhas arasında tefazul hasıl olamamıştır. Yukarıda misalen arz ettiğim gibi bir uskumru sürüsünü arz eden efrad o kadar mütesavidir ki aralarındaki fark, kat'iyen tayin olunamaz. Halbuki süllem-i tekamülde kademe kademe yükseldikçe aynı cemaatin efradı arasında tefazul ve temayüz-i âsârı görüyoruz ve bu keyfiyeti o cemaât-ı mükemmelenin derece-i tekamülü nispetinde buluyoruz.

Bundan anlaşılıyor ki terakkiyât-ı içtimaiyede zaten her şeyde olduğu gibi gi-diş, müsavata doğru değil, tefazule doğrudur. Medeni bir insan cemiyetinde mer-tebe merteye, derece derece tabakalar hasıl olduğu gibi o tabakalar arasında da yekdiğerine nispeten mütemayiz birtakım efrad peyda oluyor. Türü türü istidad-

lar ile doğmuş hem derece-i zekâca farklı hem de temayülât-ı hissiye ve zihniyece birbirine benzemez adamlar vücuda geliyor. Demek oluyor ki tabiat, tekâmülünde müsavat-ı ibtidaiyeyi daima ihlale sâ'î bulunuyor ve terakkinin manası da şu bahsimizde bu olsa gerektir. Maddî misaller ile bu noktayı izah edeyim ki müphem kalmasın:

Afrika zencilerinden mürekkep herhangi bir cemaatte Aristo gibi bir feylesof, Galile gibi bir mütefennin-i mücerrib , [Niels Henrik] Abel gibi bir riyazî, Shakespeare gibi bir şair gelmemiştir ve hatta gelemezdi. Sebebi de yine yukarıda arz ettiğimiz hakikattendir; yani öyle efradı yekdiğerinden mütemayiz olamayacak kadar basit ve mütesavi bir cemaatte böyle bir eser-i tefazul beklenilemez. Fakat zannedilmesin ki bu mülâhazâtımız ile biz, cemiyet-i beşeriyeyi eski Hindliler gibi birtakım sunûf-ı [566] muayyeneye ayırarak birini diğereine tafzilen hukuk-ı beşeriyeyi indî ve keyfî bir mikyas ile tayin etmek istiyoruz. Kat'iyen fikrimiz bu değildir ve mülâhazâtımızdan da bu netice çıkarılamaz. Çünkü tabiatte hasıl olan bu tefazulde iradet-i şahsiyemizin, servet ü sâmanımızın, mevki-i memuriyet ve salahiyet-i resmîyemizin kat'iyen medhali yoktur.

Bir adam bir büyük memur olmakla mutlaka evladının bir fitrat-ı mümtaze ile doğmuş olması lazım gelmiyor ve hatta aksi sabittir, yani gayr-ı tabii ve hak-sız birtakım imtiyazât-ı içtimaiye ile mütene'im olan bir sınıf-ı halk birkaç batın sonra ahmak ve iktidarsız evladlar yetiştirerek bu nimet-i gayr-ı meşrualarının cezasını görüyorlar ve hemen daima tabiatın mümtaz olarak yarattığı eşhasın doğuşunda şerâit-i biyolojiyeye, yani ebeveynin sıhhat ve kuvvetinden maada bizce serâirden olan bir suver ve şurût-ı hayatiye zi-medhal bulunduğundan ve şurût-ı mezkure şerâit-i içtimaiyeye her vechile galip geldiğinden ekseriyet üzere en büyük adamlar, yani en ziyade mümtaz kişiler aristokrasi efradından doğmamıştır.

Cemiyet-i beşeriyenin seyyidleri, velinimetleri olan meşâhirin teracim-i ahvali mütalaa olunursa, bunların içinde kibâr sınıfına mahsus tabakalardan bir iki kişiye ancak tesadüf olunur ve muhakkak o da hükümet işlerinde bir istidad-ı mahsus ile mümtaz bir kimsedir. Buna da sebep öteden beri aristokrasinin bu hakkı gasp etmiş olmasıdır. Hatta o sınıfta böyle bir adam çıksa bile henüz o sınıfın kuvvet-i hayatiyeye malik olduğu ve büsbütün nesli ahlaken ve kabiliyeten munkarız olacak kadar muzmahil olmadığı anlaşılır. Ondan maada o adamın ceddî yani asıl sülaleyi teşkil eden zat, menşei ile, ahval-i hayatiyesi ile, layıkı ile tetkik olunacak olursa, muhakkak fezail-i şahsiyesi ile, kabiliyât-ı fevkaladesiyle emsal ve akranına faik doğmuş ve öyle olduğunu bilfiil ispat etmiş bir adamdır. Zaten cemaatte reislerin nasıl neşet ettiğini [567] tetebbu eylediğimiz zaman keyfiyetin böyle olduğunu tahkik etmiştik.

Hülâsa bir cemiyet ne kadar tekâmül ve terakki ederse efradı arasında tefazul yani kabiliyet farkı o nispette artar. Şahıs için hakkın manası kabiliyet muadili

olacağından şu hakikat âdî manasıyla müsavâtı reddediyor demektir. Binaenaleyh müsavâtı biz, bu noktada aramayacağız; çünkü haklı olarak aramayacağız. O halde her tesadüf ettiğimiz sosyalist iddiası vechile “eşhas her ne olursa olsun, her kim olursa olsun mütesavidir” iddiasını kabul edemeyeceğiz.

J. J. Rousseau'nun dediği gibi “aslında bir cemaatin her ferdi mütesavi idi. Fennin terakkisi işte bu hale getirip müsavatsızlığı tesis etti” de diyemeyeceğiz. Her cemaat efradı aslına nazaran mütesavi iken tekamül ile tefazul hasıl olup biri diğerinden mümtaz doğmaya başlamıştır ve şahsın hukuk-ı zâtiyesi de mertebe-i temayüze muadil olmalı ve onunla mütenasip bulunmalıdır diyeceğiz. Hak odur ki herkes istidad ve kabiyeti, gayret ve himmeti nispetinde nail-i mükâfat olsun ve yanlış hareket etmiş ise o nispette de cezasını görsün.

İşte burada hak ile adalet mazmunu yekdiğerini tutuyor. Anlaşıyor ki şahsın tekâmülünde tabiat müsavâtı gözetmek şöyle dursun onu ihlal edecek bir cereyan takip ediyor. İşte felsefe-i tekâmül, sosyalizmi ve az çok ona müesses olan batıl iddiaları bu sebeple ve bu nokta-i nazardan reddedegelmiştir. Lakin tabiatte cereyan bir türlü değildir. Tekâmül-i cemaatte bunun aksine de bir cereyan vardır. İşte onun için sosyalizmi reddetmekle beraber min-cihetin müsavât lüzumunu her sosyalistten ziyade iddia edebiliriz; lakin müsavât-ı hakikiye şerâitini tetebbu etmek şartıyla! Şimdi bu cereyanı da takip edelim:

İnsan yalnız başına yaşayamaz. Zaten insan tabiri, ünsiyetten müştaktır. Eğer yalnız yaşamaya mahkûm olsaydı, bu derece temeddün edebilmesi şöyle [568] dursun, farz-ı muhal olarak edebileceği kabul olursa bile şimdiki vesâitinin yüz misli ile de şimdiki saadetinin yüzde birine nail olamazdı. Binaenaleyh bir insan, makasıd-ı hayatiyesini takip ile muhafaza-i nefsi emrinde diğerlerinin yani hemcinslerinin muavenetine muhtaç olduğu gibi müzaheretine de müftekirdir. Binaenaleyh onlar ile münasebât-ı sahîhiyesi vardır. Hatta bu münasebât-ı sahîhiyesi hayat-ı ailesini ve bi-esrihâ hayat-ı içtimaiyesini teşkil eder.

Şu takdirce kendi maksatlarını takip hususunda körü körüne hareket edemeyeceği gibi diğerlerinin de aynı vechile hukukuna, levazım-ı hayatına dahl ve taarruz etmemesi lazım gelir. Lazım gelir ki bu münasebet-i mütekafilede muvazenet husulü ile hayat-ı içtimaiye mümkün olabilsin. Anlaşıyor ki bu nokta-i nazardan da bakılırsa faaliyet-i şahsiyenin dairesi bir hadd-i ma'kul ve meşrûya irca olunmalıdır. Yani bir cemaati teşkil eden efrad her türlü muamelesinde, her türlü makasıd icrasında yekdiğerine tecavüz etmemeli, yekdiğerine mâni olmamalı ki hayat-ı içtimaiye namıyla hülasaten ifade ettiğimiz münasebât-ı nâ-ma'dude bu muvazenenin şahsı için kıymet ve ehemmiyetini izaha hacet yoktur.

Efrada ne derece menfaat tayin ettiğini söylemiştim. Demek oluyor ki bu riayet-i mütekafile hayat-ı şahsiyenin nimet ve saadetini arttıracak olan muvazenet-i

içtimaiyenin nokta-i istinadı bulunduğu için bu nokta-i nazardan da hukuk meselesini tettebbu etmeliğimiz lazım geliyor. Tahkikât-ı ilmiye ve içtimaiye ispat ediyor ki bir cemiyette tekâmül bir taraftan efradın min-küllî'l-vücuha temayüzünü mucib olacak bir tefazul husule getirmekle beraber daire-i şahsiyeti aşmıyor. Diğer taraftan da tekmil kitle-i içtimaiyenin muvazenetini temin için harekât-ı şahsiyeyi bir hadd-i ma'kule irca ediyor ki biz ona artık hadd-i meşru diyoruz. Hem bu yalnız cemaat dediğimiz kitleye has bir tarz-ı muvazenet değil, ecrâm-ı semaviyeye ve kâffe-i alemîne menşe olan bir nebülözün biçimsiz bir kitle halinden çıkıp [569] az çok muntazam bir küre şekline girebilmesi ve hareket-i ihtilaliye-i dahiliyesini yavaş yavaş bir hareket-i devriye-i muntazamaya tahavvülünde uzaktan uzağa aynı haller görünüyor. Anasularında billurâtın bi'l-istiktab teşekkülü de esasen buna benzer şurûta tâbidir. Bir vücud-ı uzviyede de hakikat-i esasiye budur. Şimdi yine meselemize gelelim ve hülasa edelim:

Eşhas arasında tefazul var. Bu tefazul de kabiliyât-ı mümtaze suretinde tecelli ediyor. Hak da kabiliyet nispetinde olmalıdır. Fakat insanlar hususen amelde, hareket ve faaliyet-i şahsiyelerinin dairesini teşkil edecek olan hudûd-ı meşruayı tayinde acizdirler. Zira hayat-ı içtimaiyemizi teşkil eden münasebât-ı hususiye ve umumiye o kadar nâ-ma'dud ve o kadar mu'addel ve müşevveştir ki bunları tettebbu edip de herkes için hudûd-ı meşruayı hakkıyla tayin etmek şimdilik imkân haricinde görülüyor. Fakat bunu her safha-i tekâmülünde cemaat; efrad-ı müşkelesine icra ettiği nüfuz ile ahsen-i vech üzere tayin etmiştir.

Efrad; yekdiğerine karşı tecavüze ne kadar meyyal ise, mizac-ı vusta-i efrada uygun olması zaruri olan hükümet de efrada o nispette tahakküm eylemiştir. Efrad-ı cemaat, muamelât-ı mütekailesinde ne kadar nazik, ne kadar riayetkar, ne kadar hakşinas olmuş ise, hükümet de o nispette serbest, o derece hürriyetperver ve o kadar müsait bir tavır almıştır. İşte her cemiyetin kendi hükümetine vech-i istihkakı emrindeki sırr-ı hikmet buradadır. Binaenaleyh müsavat-ı şahsiye; kabiliyet manasıyla mümkün değildir. Fakat cemaatin muvazene-i hayatı erkanından olan hukuk-ı umumiye ve içtimaiyede müsavat vardır ve olmalıdır. Fakat bu müsavat da daire-i şahsiyeye kadar gelip dayanır, oradan ileri geçemez.

Şu takdirce yani bu mana ile kabul olduğu takdirde müsavat-ı içtimaiye hürriyet-i şahsiyenin mütemmimi olabilir. Yoksa zahirî manasıyla müsavata J. J. Rousseau ve emsali gibi kabul etmek hayat-ı içtimaiyenin esası [570] olan hukuk-ı şahsiyeyi müzmahil eylemektir. Bu ise bir şeyi yapayım der iken yıkmaya benzer. Hem bu gibi hukuk; bittabi değildir. Medeniyet ilerledikçe, cemaat tekâmül ettikçe peyda olagelmıştır. Kable't-tarihi olan ahvalin tetkiki ve muasırımız olan akvam-ı vahşiyenin vücuda getirebilmiş oldukları cemaat-i muhtelifenin tettebbu'u, ispat ediyor ki hukuk-ı tabiiye nâm-ı umumiyesi altında yâd ettiğimiz ve levazım-ı medeniyetten bildiğimiz şerâit-i hayatiye, sulh devirlerinin mahsulüdür.

Cabbarlığın ve muharipliğin ve yumruk kuvvetinin hüküm sürdüğü eski devirlerde ne böyle bir hak var imiş, ne de onu ifade edecek tabir var imiş. Ve hissiyât-ı harb-cuyânenin, emel-i tecavüzün hükümferma olduğu muhariplik devrinin imtidadınca bu haklara riayet etmek de kimsenin hatırına gelmemiştir.

İşte medeniyet terakki ettikçe bir taraftan hukuk-ı şahsiyeden kabiliyât-ı mütemayizeye riayet artacağı gibi diğer taraftan da hayat-ı içtimaiyeye hakikî manasıyla müsavat daha ziyade taayyün ve tahakküm edecek ve cemaatin tekâmülüne hadim olan bu iki cereyan müteâdil olarak bir nokta-i kemalde muvazene-i hayati tesis edecektir. Nitekim de böyle oluyor. Mesela pek evveleri âdî bir adamın, canı, malı, namusu kıymetçe kibârın ve zadedâninkinden aşağı tahmin olunurdu. Âdî bir adamı öldürmek zadedândan birini telef etmekle bir tutulamazdı. Eski kanunnameler ceza ihtilafâtıyla bu iki cinayet arasında fark tesis etmişlerdi. Sonra bu hakkı insanlar kazandı. Demek ki bu hususta müsavat husule geldi. Lakin yakın zamana kadar bazı efradın şehadeti hâlâ kabul olunamıyordu. Sonra o hak da kazanıldı. Yani o noktada da müsavat hasıl oldu.

Daha sonraları zadegan olmadıkça bir adamın velev ki pek zengin olsun, pek çok vesâite malik bulunsun, zadedân gibi evlerde oturması, arabalara binmesi, hülâsa onun yaptığı israfâtı yapması kat'iyen haksızlık gibi telakki [571] olunurdu. Çünkü dört atlı arabaya binmek hadem ve haşem ile yaşamak onlara mahsus hak gibi telakki olunagelmmişti. Hatta bizim Türkiye'de Rumdan, Ermeniden, Yahudiden olan bir sarraf ne kadar zengin olsa, hatta serveti ile hükümete büyük bir hizmette de bulunmuş olsa ata binemezdi, bir kattan ziyade evde oturamazdı, evini kırmızıdan başka bir boyaya boyayamazdı; hatta meşhur Hilye sahibi Hakanî merhum bu eseri ile tekmil vükela-yı devletin ve umum İslamların muhabbetini kazanmış iken kendisine mükafat teklif olunduğu zaman ihtiyarlığından bahsetmiş ve evinin uzakta, Edirne Kapısında olması münasebetiyle her gün Bab-ı Ali'ye yayan gelmek mecburiyetinde bulunduğunu ve fevkalade yorulduğunu makam-ı i'tizârda arz ederek eşeğe binebilmek müsaadesini istirham etmiş idi.

Ashab-ı rütbeden olmaması haysiyetiyle öyle bir müsaadenin teşrifât-ı memlekete mugayereti düşünülmüş ve kendisine Bab-ı Ali civarında bir ev ihsan olunarak eşeğe binmesine müsaade olunmamıştır. Pek güzel olan şu misal; tarihlerimizde mukayyettir, yavaş yavaş bu hakkı da insanlar kazanmış, fakat maatteessüf tamamen değil. Zira bugün İran'da ateşperest olan gebrlerin behemehal kara sarık sarıp sarı bir elbise giymeleri mecburîdir. İran'ın asıl sahibi olan bu zavallılar, eşekten başka bir hayvana da binemezler ve yolda her kim olursa olsun bir müslümana tesadüf ettikleri zaman merkeplerinden inmeye mecburdurlar.

Rusya'da da Türkistan'da İslamlar bu zilleti çekiyor. En âdî bir memura karşı attan inip rüku'a varmaya mecburdurlar. Fazla olarak dört atlı arabaya binmek ve sair vechile ziyadece arz-ı ihtişam etmek henüz pek medeni bildiğimiz memle-

ketlerin bazılarında bile bugün mümkün değildir. Bu nümayişler zannolunacağı vechile vesâiti olanın değil bir sınıf-ı mahsusanın hakkı sayılır. Bundan maada her ferdin idare-i hükümette beyan-ı rey etmek hakkı [572] şu son zaman-ı medeniyetimizin mevzubahis ve münakaşa ettiği başlıca meselesidir. İnsanlar, şimdi bu hakkı kazanmaya uğraşıyorlar ve maatteessüf henüz hiçbir yerde lüzumu kadar o hakka nail olamamışlardır. Bunun esbabı da tahkik olunursa, daha bütün bütün o salahiyete nail olacak şurût-ı içtimaiyeyi câmi olamadıkları anlaşılıyor. İşte hukuk ve müsavatın bir cemaatte menşelerini hülâsaten göstermek istedik. Fakat bu kadar kısa sözle hallolunacak kadar basit meseleler değildir.

4. Cemiyette Galip Olan Ekalliyet ve Hükümetin Menşei

Bundan evvelce cemiyetin tekâmülünde zi-medhal olarak başlıca iki büyük ve birbirine iki cihet-i istikamette başlıca iki büyük cereyan göstermiştik. Bunların tesirâtına dair beyan ettiğimiz mülâhazât-ı mantikiye bir taraftan ale'l-umum cemiyetin bir tek kitle olarak bir şahıs gibi telakki edilince haiz olduğu imtiyazâtı, diğeri de o kitleyi teşkil eden eczâ-yı ferdiyenin yani her bir şahsın imtiyazât-ı mezkûreye karşı hukukunu tayin ediyordu.

Her ferdin istidadât-ı fitriyesi, kabiliyâtı mütesavi olmadığı için ve hukuk-ı şahsiyenin de mütesavi olmasına rağmen yine o hukuk dairesinde her ferdin müstehak olduğu mükâfat ve mücazat; kabiliyât-ı şahsiye ile mütenasip olmak lazım geleceğinden müsavat-ı umumiye için de nev'amen hususî bir müsavatsızlık tayin etmiş idik. Ve bunun zahirî olduğunu da söylemiştik. İşte cemiyette her türlü vesâit ve vesâil ile muvazenet-i ahlaka ve müsavata bir meyil meşhud olmakla beraber pek bedihî olan istidad farkı dahi bir düzeye [kadar] o müsavatı ihlale meyyal bulunuyor ve bundan dolayıdır ki daima ekseriyetin kuvvetine -gerek itikadca, gerek reyce, gerek servet, [573] gerek sa'y ve amel ve nüfuzca, gerekse nüfusça- dayanarak bir ekalliyet-i cüz'iyeye o ekseriyeti daima idare ediyor ve az çok istediği gibi idare ediyor.

Bu hususta misal arz etmek abes olursa da biz, keyfiyetin bedahetine rağmen kısaca bir iki misal arz edelim: Bütün tarih-i mazi ancak bu türlü misaller ile doludur. Zaman zaman bazı adamlar çıkıyor, tekml bir kavmin, bir cemaatin mütereddit olan itikadâtına bir istikamet vererek onları muhayyel olsun, hakikî olsun bir maksada tevcih ediyor. Ve hissiyât âleminde iğtişası bertaraf ederek bir muvazene tesis ediyor, o cemaat efradının ekserine tahakküm eyliyor. Sonra başka bir adam çıkıyor, onda beş para yok iken mahza istidadının fevkaladeliği sayesinde ticaret âleminde bir nüfuz peyda ederek servet-i umumiyenin cereyanını kendi tayin ettiği vadiye döküp istediği muharrik üzere hareket ettiriyor ve servet-i umumiyeyi idare etmek hususunda gösterdiği dirayet-i dâhiyane ile tekml insanların tüccar ve sanatkâr kısmına tahakküm ediyor. İşte gazlar padişahı, demirler padişahı, şe-

kerler padişahı, şimendifer imparatoru diye yâd olunan müstesna adamlar bu kabildendir.

Şimdi medeniyetle arttığı iddia olunan ve müsavat-ı umumiye üzere müesses bulunan demokrasi meyelânına karşı bu adamların vücudunu nasıl tarif etmek olabilir? Evvelce de arz ettiğimiz gibi safahât-ı mütemeddineden safahât-ı süfliyye inerse gittikçe müsavatın kaba manasıyla hakikatini görüyoruz. O halde demokrasi sahihan mümkün olacak bir şey midir? diye sormak da zaruridir. Ben bu suale karşı kendi hesabıma çok düşündüm, verebildiğim cevap şudur:

Eski zamanları ve edvar-ı vahşiyeyi tettebbu ederseniz demokrasiye benzer hiçbir şey görmüyoruz. Ezmine-i müteahhirede yine bir şey görmüyoruz. [574] Bugün demokrasi var deniliyor. Fakat bir şeyin ismi var diye hakikaten var olduğuna inanmak, skolastik hatasıdır. Bugün bazı memleketlerde hükümetin demokrasi şeklinde olması sırf zahirîdir ve bunu iddia edenler basiret hatasında bulunuyorlar demektir.

Tekmil insaniyetin edvar-ı müteakibe-i tekâmülünü tettebbu edenler, daima bir ekalliyetin hükümferma olduğunu tasdike mecbur bulunacaklardır. Gerek terakkiyât-ı fenniyyede, sanaiyyede gerekse umur-ı siyasiyyede, ahlakiyyede, vicdaniyyede insanların zimam-ı idaresini eline alanlar fitraten mümtaz bir avuç halktır. Yalnız eski zamanların ekalliyet-i mümtazesini ile şimdiki zamanlarınkı arasında bir mühim ve esaslı fark var, şüphe yok.

Eskiden kabiliyât-ı fitriye ve tabiiyyeye bedel veraseten intikal eder birtakım imtiyazât-ı gayr-ı ma'kule var idi; mesela zadegân sınıfı muhakkak umur-ı siyasiyyede ve hele askerlikte idareye kâbil addolunurdu ve bu da kendileri için bir hakk-ı sarîh teşkil ederdi. Bu hakkın babadan evlada müteselsilen ve veraseten intikali o zaman halkınca adeta mal ve mülk gibi telakki edildiğine de bir delil olabilir, şimdi bu yok. Fakat ancak birkaç memlekette yok. Amerika'da, Fransa'da, İsviçre'de yok, fakat Rusya'dan, Almanya'dan sarf-ı nazar İngiltere'de bile var. Bir lordzade lorddur. Lord olunca da ister akıllı olsun, ister ahmak olsun A'yan Kamarasında bir rey vermek hakkına maliktir.

Vakıa bu hali müdafaa etmek isteyenler bir sebep de gösteriyorlar. Diyorlar ki: Lordlar, memlekette avam-ı nâstan ziyade alakadardır; zira azîm araziye, büyük malikânelere malik ve sahiptirler. Bittabi memleketin mazarrat ve menfaatinde ahâd-ı nâstan ziyade alakadar bulunmaları lazım geliyor. Öyle olunca madem ki herkes kendi menfaatini idarede de bir yabancından daha ziyade âkil davranır, lordların da ister muktedir ve zeki olsun, isterse ahmak [575] olsun idare-i umurda bir reyi olmak tabiidir, çünkü memlekette menfaat-i külliyyeleri iktizası vatanlarına muzır bir tedbirde bulunamazlar. Vatanlarına faydeli olacak tedbirlerinden umum istifâ eder. İşte a'yanın ale'l-ıtlak bir rey sahibi olmalarını bir hakk-ı sarîh gibi telakki eden kimselerin davası hülâsaten budur.

Biz, bu davanın mazmununu yakından tetebbu ederse[k] görürüz ki az çok batıldır. Bir kere a‘yanın elindeki mal ve mülk kendi eser-i gayretleri değildir, ecdadlarından kalmadır. Ecdadlarının kim olduğunu tetkik edersek anlarız ki galip bir millet[te] muharebenin sergerdeleridir. Ve zaten derebeylik devrinden kalma olan bu hak, o devrin hukuk-ı asliyesinden olan mülkiyet-i arazi ile beraberdir. Demek oluyor ki böyle bir ekalliyetin menşei de muharebenin ihzar ettiği vesâildir. Sonra bir memlekette azim bir menfaat ile alakadar olmak umum halkın menfaatini de istilzam eder; ama bu gibi ahvalde değil. Yalnız keşfiyât-ı ilmiye ve sanaiyede olur.

Tarih bize bu gibi hukukun hukuk-ı nâs ile hiçbir vakit tamamıyla uyuşmadığını ispat etmiştir. Hatta İngiltere’de serbesti-i ticaretin vücut bulması, teessüs etmesi böyle bir hakk-ı batıla karşı protesto idi ve hububât üzerine lordların kendi menâfi‘ine muvafık olarak vaz‘ ettikleri gümrük tarifelerinden böyle bir gürültü peyda olmuştur. Serbesti-i ticaretin teessüsünden sonra da gerek nüfusca, gerek saadet-i umumiye ve sınaatca İngiltere’de fevkalade terakki vuku‘u; mülâhazâtımızı ispat eder. Diğer taraftan toprakların kibâr-ı halk elinde kalmış olması için bazı esbab daha gösterilebilir; mesela İngiltere’nin sınaaten ve ticaretten terakkiye müsait bir memleket olması ve birçok maden depolarına malik bulunması sebebi ile fukara-yı ahali ve ekseriyet-i halk toprağa iltifat etmemişler. [576]